

Юлій Цезар

Вільям Шекспір

В. Шекспір

ЮЛІЙ ЦЕЗАР

Переклад Олександра Грязнова

ДІЙОВІ ОСОБИ

Ю л і й Ц е з а р.

О к т а в і й Ц е з а р, М а р к А н т о н і й, М а р к Е м і л і й Л е н і д —
тріумвіри після смерті Цезаря.

Ц і ц е р о н, П у б л і й, П о п і л і й Л е н а — сенатори.

М а р к Б р у т, К а с с і й, К а с к а, Т р е б о н і й, Л і г а р і й, Д е ц і й Б
р у т, М е т е л л Ц і м б р, Ц і н н а — змовники проти Юлія Цезаря.

Ф л а в і й, М а р у л л — трибуни.

А р т е м і д о р К н і д с ь к и й, вчитель риторики.

В і щ у н.

Ц і н н а, поет.

І н ш и й п о е т.

Л ю ц і л і й, Т и т і н і й, М е с с а л а, Ю н и й К а т о н, В о л у м н і й
— друзі Брута і Кассія

В а р р о н, К л і т, К л а в д і й, С т р а т о н, Л ю ц і й, Д а р д а н і й —
слуги Брута.

П і н д а р, слуга Кассія.

К а л ь п у р н і я, дружина Цезаря.

П о р ц і я, дружина Брута.

С е н а т о р и, г р о м а д я н и, в о ї н и, с л у г и та інші.

Місце дії – Рим, місцевості поблизу Сард і Філіпп.

ДІЯ ПЕРША

Сцена перша

Рим. Вулиця.

Входять Ф л а в і й та М а р у л л,
назустріч їм декілька г о р о д я н.

Ф л а в і й

Розходьтеся, нероби, по домівках!
Яке сьогодні свято? Ви забули,
Що не повинен жоден ремісник
Виходити без знаків ремесла
В робочий день? – Скажи, ти хто такий?

П е р ш и й г о р о д я н и н

Тесляр я, пане.

М а р у л л

Де шкіряний твій фартух і лінійка?
Чому ти одягнув святковий одяг?
А ти? Хто ти такий?

Д р у г и й г о р о д я н и н. Правду кажучи, пане, поруч з хорошим майстром я – лише лагодильник.

М а р у л л

Яке твоє заняття? Говори!

Д р у г и й г о р о д я н и н. Займаюсь я тим, пане, чим можна займатися з чистою совістю, – латаю чужі гріхи.

М а р у л л

Яке ж це ремесло? Кажі, неробо.

Д р у г и й г о р о д я н и н. Якщо у вас, пане, лусне терпіння, я міг би його залатати.

М а р у л л

Що мелеш ти? Терпіння залатати?

Д р у г и й г о р о д я н и н. Так, або ваші підешви.

Ф л а в і й

То ти, напевне, швець?

Д р у г и й г о р о д я н и н. Так, пане, я тільки шилом і живу. Встряю у чоловічі і жіночі справи тільки шилом. Я лагоджу старе взуття, лікую його, коли воно в смертельній небезпеці. Усі порядні люди, взуті у волячу шкіру, ходять, завдячуючи моему ремеслу.

Ф л а в і й

Чому ж ти не працюєш у майстерні?

Людей навіщо вулицями водиш?

Д р у г и й г о р о д я н и н. А щоб вони скоріше стоптали своє взуття і я мав би, пане, побільше роботи. Ми влаштували собі свято, щоб поглянути на Цезаря і порадіти його тріумфу.

М а р у л л

Яку ж одержав Цезар перемогу?

Яких рабів привів у ланцюгах,

Щоб свій тріумф прикрасить їх ходою?

О римляни, народ жорстокосердий,

Байдужий і бездушний, мов каміння,

Забули ви Помпея? Скільки раз

Ви дерлися на стіни і на башти,

Ліпились на дахах і димарях,

Крізь вікна і бійниці визирали,

Чекаючи із дітьми на руках

Проходження великого Помпея!

Побачивши почесну колісницю,

Такий гучний ви підіймали рев,

Що злякано здригався навіть Тібр,

Коли луною відбивали крики

Його круті, пориті береги.

І ось ви одягли найкращий одяг!

І ось собі ви свято влаштували!

І квітами готові вслати шлях

Того, хто пройде по крові Помпея!

Невдячні, геть!

І дома всі навколішках моліться,

Щоб відвели боги від вас відплату,

Якої заслуговуєте ви!

Ф л а в і й

Ідіть же, громадяни, та зберіть
Всіх бідних, як і ви, таких же грішних;
Ведіть до Тібру їх і лийте сльози
В його потік, щоб води піднялись
І залили найвище прибережжя.
Городяни ідуть геть.
Так найтвердіший плавиться метал:
Пішли, безмовно визнавши провину. –
Ти йди по цій дорозі в Капітолій,
А я – по тій. Знімай вінки зі статуй
Усюди, де зустрінуться тобі.

М а р у л л
Чи можна це робити?
У нас сьогодні свято Луперкалій.

Ф л а в і й
Що з того? Хай на статуях не виснуть
Трофеї Цезаря. Навмисне я піду,
Щоб весь простолюд розганяти з вулиць.
Роби так само, як побачиш натовп.
Потрібно трохи висмикати пір'я
Із Цезаревих крил, щоб не злітав
Так високо, що навіть не побачиш,
І нас в покорі рабській не тримав.

Ідуть геть.

Сцена друга

Площа.
Сурми. Входять Ц е з а р, А н т о н і й, одягнений для бігу,
К а л ь п у р н і я, П о р ц і я, Д е ц і й, Ц і ц е р о н, Б р у т,
К а с с і й і К а с к а; за ними великий натовп, серед нього – віщун.

Ц е з а р
Кальпурніє!
К а с к а
Мовчіть! Говорить Цезар.
Музика замовкає.

Ц е з а р
Кальпурніє!
К а л ь п у р н і я
Я слухаю, мій пане!

Ц е з а р
Коли почне Антоній біг священний,
Стань на шляху його. – Антоній тут?

А н т о н і й
Що, Цезаре великий?

Ц е з а р
Будеш бігти,
Кальпурнії торкнутись не забудь.
На думку стариків, подібний дотик
Безпліддя може зняти із жінок.

А н т о н і й
Для мене слово Цезаря – закон.

Ц е з а р
Не пропускайте жодного обряду.
Музика.
В і щ у н
Гей, Цезаре!
Ц е з а р
Хто Цезаря зове?

К а с к а
Хай музика замовкне! Тихше! Тихше!
Музика припиняється.

Ц е з а р
Хто звав мене із натовпу? Я чув,
Як голосніше музики хтось крикнув:
"Гей, Цезаре!" Я слухаю тебе.

В і щ у н
Остерігайся Березневих Ід.

Ц е з а р

Це хто?

Б р у т

Віщун, який тобі порадив

Остерігатись Березневих Ід.

Ц е з а р

Хай вийде він із натовпу до мене.

К а с к а

Виходь! Тебе бажає бачить Цезар.

Ц е з а р

Тепер мені що скажеш? Повтори.

В і щ у н

Остерігайся Березневих Ід.

Ц е з а р

Він божевільний. Що з ним говорити?

Сурми. Всі, крім Б р у т а і К а с с і я, ідуть геть.

К а с с і й

Чи підеш ти дивитися змагання?

Б р у т

Ні, не піду.

К а с с і й

Прошу тебе, ходімо.

Б р у т

Я не люблю змагань. Чужа мені

Та жвавість, що Антонію властива.

Але твоїм бажанням заважати

Не хочу. Краще я собі піду.

К а с с і й

З недавніх пір я, Бруте, помічаю,

Що зникла доброта, привітність, ласка

З твоїх очей. Відлюдником ти став.

Холодний ти в поводженні із другом,

Якому, як раніше, дорогий.

Б р у т

Ти помилився, Кассію. Мій погляд
І справді невеселий, та печаль
Стосується мене лиш одного.
Дратуюсь я постійним протиборством
Своїх думок і прагнень; через це
Похмурий і холодний в спілкуванні.
Та друзів це смутити не повинно,
А я тебе одним із них вважаю.
Мою холодність ти тлумач лиш так,
Що бідний Брут, воюючи з собою,
До вірних друзів приязнь занедбав.

К а с с і й

Твій смуток я погано зрозумів,
Та через нього виникли у мене
Думки таємні, що уваги варті.
Ти можеш, Бруте, бачити себе?

Б р у т

Ні, Кассію. Бо можемо ми бачить
Лиш свій відбиток у предметах інших.

К а с с і й

Це правда, Бруте, і доволі жаль,
Що ти не маєш дзеркала, в якому
Ти міг би бачить власні переваги,
Приховані від зору. Чув я сам,
Як декотрі із щонайкращих римлян
(Але не Цезар), згадуючи Брута
І стогнучи під ігом, жалкували,
Що дійсності не бачить чесний Брут.

Б р у т

Мене на небезпеку наражаєш
Ти, Кассію, порадивши в душі
Шукати те, чого у ній немає.

К а с с і й

Мій добрий Бруте, вислухай мене.
Оскільки ти себе побачить можеш
Лиш у відбитку, послужу тобі
Я дзеркалом і покажу покірно
Те у тобі, чого не знаєш ти.
В мені не сумнівайся, милий друже:
Я не базіка, дружби не принижу,
Говорячи знайомим випадковим
Слова любові. От якщо б ти знав,
Що я втираюсь людям у довіру,
А потім їх ганьблю, що на бенкетах
З п'яницями занадто я відвертий,
Тоді б ти міг не вірити мені.
За сценою радісні крики.
Б р у т
Що означають крики ці? Боюся –
Народ вінчає Цезаря.
К а с с і й
Боїшся?
Тоді, напевне, ти цього не хочеш?

Б р у т
Не хочу, справді, хоч його люблю.
Але навіщо тут мене тримаєш?
Що ти мені довірити бажав?
Якщо ідеться про загальне благо,
Постав переді мною честь і смерть, –
На них обох спокійно я погляну.
Богам відомий вибір мій: так сильно
Я честь люблю, що смерті не боюсь.

К а с с і й
Як з рисами обличчя, я знайомий
Із доблестю твоєю, милий Бруте.
Якраз про честь я мову і веду.
Якої думки про життя сучасне
Чи ти, чи інші – знати я не можу.
Та жити у страху перед створінням,
Мені подібним, не бажаю я.
Ми народились вільними, як Цезар,
І виховані змалечку, як він,

І зносимо, як він, зимовий холод.
Колись давно у непогожий день,
Коли шалено Тібр у берег бився,
Промовив Цезар: "Зважився б зі мною
Ти кинутися, Кассію, в потік
І доплисти туди?" Тієї ж миті
Я кинувся одягненим у воду
І закричав, щоб він за мною плив.
Він теж поплив. Ревіли грізно хвилі.
Напружуючи м'язи, ми пливли
Навскіс до того берега уперто.
Та не допливши, Цезар закричав:
"На допомогу, Кассію! Тону!"
І як Еней, великий предок наш,
Анхіза виніс з Трої, що палала,
Так виніс я із хвиль шалених Тібра
Знесиленого Цезаря. І ось
Тепер він – бог, а Кассій в порівнянні
Із ним – нікчема; мовчки спину гне,
Коли йому кивне недбало Цезар.
В Іспанії схопив він лихоманку.
Під час припадків бачив я тоді,
Як він тремтів: це божество тремтіло!
З вуст боязких його збігала фарба;
Зір, що в страху тримає цілий світ,
Затьмарився; я чув, як Цезар стогне.
Так! Той, чиї слова повинен Рим
Записувати в книги для нащадків,
Ледь вимовляв, як дівчинка недужа:
"Подай води, Титінію!" Як може
Подібний слабодухий чоловік
Величним світом правити свавільно
І всюди пальму першості нести?

За сценою сурми і радісні крики.
Б р у т
Ось знову схвальні вигуки! Напевне,
Одержав Цезар почесні нові.

К а с с і й
Він, мов Колосс, тісним крокує світом,

А ми, малі, нікчемні чоловічки,
Снуємо нерішуче коло ніг,
Шукаючи собі могил безславних.
Від нас самих залежить наша доля.
Самі ми винні, а не жереб наш,
Що стали ми рабами. Брут – і Цезар!
Чим Цезар відрізняється від Брута?
Чим це ім'я славніше за твоє?
Їх поруч напиши, – твоє не гірше.
Їх вимови, – обидва голосні.
А зважиш їх, – однаково вагомі.
І у закликті викликати духа
Так само здатен "Цезар", як і "Брут".
В ім'я усіх богів, скажи мені:
Чим Цезар так вгодований, що виріс
У велетня? Який ганебний вік!
Ти втратив, Риме, благородство крові.
Чи був з часів потопу вік такий,
Що вславлений лише одним іменням?
Хто чув, щоб у просторах стінах Риму
Достойним мужем був лише один?
І це колишній неозорий Рим,
В якому лиш для Цезаря є місце!
Ми чули від батьків своїх не раз,
Що Брут – не ти, а твій славетний предок –
Зумів би Рим позбавити тирана,
Хоча б тираном сам диявол був.

Б р у т

Що любиш ти мене – не сумніваюсь,
І здогадався я, куди ти гнеш.
Як я дивлюсь на це та інші справи –
Дізнаєшся пізніше. Поки що
Дозволь тебе, як друга, попросити –
Не підганяй мене. Все, що сказав,
Я зважу; все, що скажеш, я уважно
Послухаю. Ще знайдемо ми час
Для того, щоб продовжити розмову.
Та пам'ятай, мій благородний друже:
Волів би Брут зробитись селянином,
Ніж бути сином Рима у такі

Ганебні і принизливі часи.

К а с с і й

Я радий, що слабкі мої слова
Зуміли іскру висікти із Брута.

Б р у т

Скінчився біг, і Цезар йде сюди.

К а с с і й

Як будуть йти, торкни за тогу Каску:
Дошкульно, як завжди, розкаже він
Про все важливе, що сьогодні сталося.

Повертається Ц е з а р із п о ч е т о м.

Б р у т

Так і зроблю, та тільки подивись:

У Цезаря чоло палає гнівом,
Всі інші схожі на побитих слуг,
Кальпурнія бліда, у Ціцерона,
Як у тхора, налиті кров'ю очі.
Таким він в Капітолії буває,
Коли хтось заперечує йому.

К а с с і й

Нам скаже Каска, що у них там сталося.

Ц е з а р

Антонію!

А н т о н і й

Що побажає Цезар?

Ц е з а р

Круг себе хочу бачити людей
Вгодованих, що сплять вночі спокійно.
Худий занадто Кассій, мов голодний,
І забагато думає. Такі
Бувають небезпечними.

А н т о н і й

Не бійся,

Мій Цезарю. Він чесний і шляхетний.

Ц е з а р

Такий худий! Його я не боюсь,
Бо страх і Цезар – речі несумісні.
Але мені він дуже неприємний,
Цей сухорлявий Кассій. Він читає,
Спостерігає; наскрізь бачить він
Діла людські, але не любить ігор
І музики, не те, що наш Антоній.
Сміється рідко, а якщо й сміється,
То ніби насміхається над тим,
Що посмішку небажану не стримав.
Ображені завжди подібні люди,
Коли їх чимось інший перевершив,
І часто небезпечні через це.
Кажу я – небезпечні взагалі,
Та не для мене. Все ж таки я – Цезар.
Праворуч стань – глухе це вухо в мене –
І висловись про Кассія докладно.

Сурми.

Цезар і почет, крім Каски, ідуть геть.

К а с к а

За тогу ти смикнув мене. Що скажеш?

Б р у т

Так, Каско. Розкажи, що там було?

Чим Цезар так знервований?

К а с к а

Хіба

Не був ти з ним і сам цього не бачив?

Б р у т

Тоді б я не розпитував тебе.

К а с к а. Ну, йому там піднесли царський вінець. І коли піднесли, він його відштовхнув
рукою, ось так. І тоді народ від захвату закричав.

Б р у т. А вдруге чому кричали?

К а с к а. З того ж приводу.

К а с с і й. А втретє? Вони ж кричали тричі?

К а с к а. Через те ж саме.

Б р у т

Вінець йому підносили аж тричі?

К а с к а. Так, підносили, і він його тричі відхиляв, усе слабкіше з кожним разом. І кожен раз мої шановні сусіди захоплено горлали.

К а с с і й. А хто підносив йому вінець?

К а с к а. Хто ж, як не Антоній.

Б р у т

Ти розкажи нам, як усе було.

К а с к а. Хай мене повісять, якщо я зможу розказати, як це було. Це було блюзнірство, навіть дивитись не хотілось. Я бачив, як Марк Антоній підніс йому вінець, навіть не вінець, а скоріше віночок, і, як я вам сказав, він його першого разу відхилив, але, як мені здалося, він би з радістю його ухопив. Потім Антоній підніс його знову, і Цезар знову відхилив, та, як мені здалося, він ледве стримався, щоб не вчепитися за нього обома руками. І втретє Антоній підніс йому вінець, і втретє він його відхилив. І кожен раз, як він відмовлявся, натовп кричав, шалено плескав своїми загрубілими долонями і жбурляв догори свої спітнілі ковпаки, і від радості, що Цезар відхилив вінець, так заразив повітря своїм смородом, що Цезар мало не задихнувся; він втратив свідомість і впав; що ж до мене, то я не посмів розсміятися, боячись надихатись отруєним повітрям.

К а с с і й

Чекай! Ти кажеш, Цезар знепритомнів?

К а с к а. Він упав серед майдану з піною біля рота і замовк.

Б р у т

Можливо... Він же хворий на падучу.

К а с с і й

Ні, він не хворий. Швидше ти, і я,

І чесний Каска хворі на падучу.

К а с к а. Не розумію, що ти хочеш цим сказати, та знаю напевне, що Цезар упав. І якщо різний набрід йому не плескав і не свистів на знак схвалення чи осуду, як акторам у театрі, то назови мене брехуном.

Б р у т

Що ж він сказав, коли прийшов до тями?

К а с к а. Перш ніж упасти, – коли він помітив, що радує чернь відмовою від вінця, – він роздер на собі туніку і виставив горло вперед, – мовляв, ріжте! Якби я був людиною діла, я спіймав би його на слові, щоб мені провалитися в пекло, як останньому негіднику! Тут він і впав. Отямившись, він сказав, що якщо зробив чи промовив щось невідповідне, то хай шановні співгромадяни вибачать це його хворобою. Три чи чотири дівки поруч зі мною закричали: "О, добра душа!" — і вибачили його від усього серця.

Втім, це не варто уваги. Виріж Цезар їх матерів, вони б і тоді йому пробачили.

Б р у т

І після цього він пішов похмурий?

К а с к а. Так.

К а с с і й. А Ціцерон сказав що-небудь?

К а с к а. Так, тільки грецькою мовою.

К а с с і й. Що ж він сказав?

К а с к а. Звідки я знаю? Хай я осліпну, якщо хоч щось зрозумів. Але ті, хто розуміли його, пересміювались і хитали головами. Я ж не розумію грецької тарабарщини. Можу сповістити ще одну новину: Марулла і Флавія позбавили права виголошувати промови за те, що вони зривали прикраси зі статуй Цезаря. Бувайте здорові. Там були ще різні дурниці, та я всього не запам'ятав.

К а с с і й. Чи не прийдеш, Каско, до мене на вечерю?

К а с к а. Я запрошений у інший дім.

К а с с і й. Може, завтра пообідаємо разом?

К а с к а. Добре, якщо буду живий, а ти не відмовишся від свого запрошення, і твій обід буде вартий того.

К а с с і й. Чудово. Я чекаю на тебе.

К а с к а. Чекай. Прощайте обидва.

Каска іде геть.

Б р у т

Яким незграбним він тепер зробився!

А в школі був таким метким і жвавим.

К а с с і й

І зараз він такий при виконанні

Швидких, рішучих і відважних дій.

Він млявий тільки зовні. Ця незграбність –

Лише приправа дотепів його,

Щоб люди переварювали їх

Із більшим апетитом.

Б р у т

Так. Можливо.

Тепер я розпрощаюся з тобою,

А завтра, як захочеш, я прийду

До тебе для розмови. Тільки краще,

Щоб ти прийшов, – чекатиму тебе.

К а с с і й

То я прийду. А ти про Рим подумай.
Брут іде геть.
Ти благородний, Бруте. Все ж я бачу,
Що твій метал потроху піддається.
Повинен через це високий дух
З подібними до себе спілкуватись.
Хто втриматися може від спокус?
Мене не терпить Цезар, Брута ж любить.
Коли б я Брутом був, а він був мною,
Йому б я не піддався. Уночі
Підкину у вікно йому листи,
Немов вони від різних громадян,
За почерками різні. Хай побачить,
Як високо шанує Брута Рим
І честолюбства Цезаря боїться.
Тримайся ж міцно за престол, тиране,
Бо скинемо, чи тяжчий гніт настане.

Іде геть.

Сцена третя

Вулиця. Грім і блискавка.
Входять з протилежних боків
К а с к а з мечем у руці і Ц і ц е р о н.

Ц і ц е р о н
Вітаю, Каско! Цезаря додому
Провів ти? Чим схвильований ти так?

К а с к а
Хіба спокійний ти, як світ схитнувся?
О Ціцероне, бачив я, як буря
Розчахувала кряжисті дуби,
Як океан здіймав шалені хвилі,
Немов би намагався дохлюпнути
До чорних хмар; але ніколи досі
Не бачив я подібної грози.
Чи небеса охоплені війною?
Чи світ наш, надокучивши богам,
Їх спонукав змести його дощенту?

Ц і ц е р о н

Що бачив ти надміру чудернацьке?

К а с к а

Той раб міський, який тобі відомий,
Підняв угору руку, і вона,
Як двадцять смолоскипів, запалала,
Хоч він не відчував цього вогню.
А поруч з Капітолієм зненацька
Зустрів я лева, – досі меч тримаю, –
Який на мене люто подивився
І геть пішов. Ще трапився мені
Там цілий натовп зляканих жінок.
Вони клялись, що бачили, як люди
У полум'ї по вулицях блукали,
Мов привиди. А вчора серед дня
На площі біля ринку всівся пугач
Й зловісно закричав. Якщо підряд
Трапляються подібні чудасії,
Природними тоді їх не назву.
Я думаю, вони віщують зло
Для міста чи країни, де з'явилися.

Ц і ц е р о н

Погоджуюсь: наш час доволі дивний,
Та змісту явищ люд не розуміє,
Тому довільно і тлумачить їх.
Чи прийде завтра Цезар в Капітолій?

К а с к а

Так, прийде. Він Антонія просив
Про це тебе завчасно попередить.

Ц і ц е р о н

Ну, на добраніч, Каско. Ця негода
Нестерпна.

К а с к а

Ціцероне, прощавай.

Ціцерон іде геть.

Входить К а с с і й.

К а с с і й
Хто тут?
К а с к а
Звичайно, римлянин.

К а с с і й
Ти, Каско?
К а с к а
Хороший слух у тебе. Що за ніч!

К а с с і й
Прекрасна ніч для чесних громадян.

К а с к а
Чи бачив хто таким гнівливим небо?

К а с с і й
Так, той, хто світ в гріхах загрузлим бачив.
А що до мене, то сьогодні я
На волю ночі цій страшній віддався
І вулицями темними блукав,
Відкривши груди блискавкам шаленим.
Коли небесну твердь зигзаг наступний
Розколював, я виставляв себе,
Як ціль, під голубий, сліпучий спалах.

К а с к а
Навіщо випробовувати небо?
Людині личать тільки страх і трепет,
Коли таких глашатаїв нам шлють
Розгнівані боги, щоб залякати.

К а с с і й
Ти, Каско, млявий. Той вогонь життя,
Що в римлянах горить, в тобі погас
Або під сподом тліє. Ти злякався,
Ти зовсім зблід, заціпенів від страху,
Коли побачив дивний гнів небес.
Але коли б замислився, чому
Вночі блукають духи і вогні,
Змінились звички у птахів і звірів,

Чом за старих мудріші стали діти,
Чому раптово зрадили вони
Призначенню своєму і природі,
Чудовиськами ставши, – зрозумів би,
Що зроблено це мудрими богами,
Щоб, налякавши нас, застерегти
Від лиха, від загального нещастя.
Тобі назвати міг би чоловіка,
Який так само, як сьогодні ніч,
Палахкотить, могили розверзає,
Ричить, немов капітолійський лев;
Який за нас з тобою не сильніший
Сам по собі, та непомірно виріс
І всім страшний, як цей розгул стихій.

К а с к а

Про Цезаря ти кажеш, чи не так?

К а с с і й

Що хочеш, думай. У сучасних римлян
Такі ж тіла і м'язи, як у предків,
Та десь ми розгубили дух батьків.
Керуємось ми духом материнським
І коримось неволі, як жінки.

К а с к а

Сенатори вже завтра мають намір
Проголосити Цезаря царем.
Він всюди, крім Італії, вінець
Носитиме – на суші і на морі.

К а с с і й

Тоді роботу я знайду кинджалу:
Від рабства Кассій Кассія врятує.
Боги! Ви силу даєте слабким,
І тим ви ганьбите усіх тиранів.
Ні башти кам'яні, ані в'язниці,
Ні підземелля, ані ланцюги
Приборкати не можуть силу духа.
Життя, якому тісно у тюрмі,
Завжди себе звільнити має право.
І хай весь світ дізнається про це:

Я за бажанням власним здатний скинуть
Гніт тиранії з себе.
Знову грім.
К а с к а
Я також.
У кожного раба в руках є засіб,
Щоб розірвати власні ланцюги.

К а с с і й
Але чому тираном Цезар став?
Нещасний! Він не міг би стати вовком,
Коли б не бачив в римлянах овець.
Він лев, бо перед ним тремтячі лані.
Хто хоче швидше розвести вогонь,
Солому палить. Римляни, ви – тріски,
Ви – сміття, що придатне лиш на те,
Щоб полум'ям багаття освітити
Таку нікчему, як пихатий Цезар!
О горе! Що це я? Відкрив, можливо,
Я серце добровільному рабу,
За що відповідати доведеться?
Та я на все готовий, маю зброю
І безпеки всі мені байдужі.

К а с к а
Ти говорив із Каскою, а він
Базікати не любить. Дай-но руку!
Згуртуй людей, щоб відвернути зло,
І ні на крок тоді я не відстану
Від ватажка.
К а с с і й
Я вірю. По руках!
Дізнайся ж, Каско, я уже схилив
Чимало благородних, чесних римлян
Прийняти участь в небезпечній справі,
Що гідно завершитися повинна.
І саме зараз ждуть вони мене
Під портиком Помпея. В ніч таку
На вулицях і порожньо, і страшно.
Так схожі з нашим заміром кривавим
Своєю таємничістю і жахом

Вогненні й грізні прояви стихій!

К а с к а

Хтось йде сюди квапливо. Стережися!

Входить Ц і н н а.

К а с с і й

Я за ходою Цінну впізнаю.

Він наш. – Куди ти, Цінно, поспішаєш?

Ц і н н а

Тебе шукаю. Хто з тобою? Цімбр?

К а с с і й

Ні, Каска. Приєднався він до нас.

На мене вже чекають?

Ц і н н а

Дуже радий,

Що Каска з нами. Ніч яка страшна!

Ми бачили прикмети чудернацькі.

К а с с і й

Відповідай, чи ждуть уже мене?

Ц і н н а

Так, ждуть. Якби ти, Кассію, зумів

І доблесного Брута залучити!

К а с с і й

Будь певен. Поклади цього листа

На крісло преторське сьогодні ж, Цінно,

Щоб Брут його знайшов; а інший лист

Кинь у вікно до нього; третій воском

Ти приліпи до статуї старої,

Що зображає пращура його.

Повернешся до портика Помпея.

Скажи, Трибоній там? А Децій Брут?

Ц і н н а

Всі, окрім Цімбра, там. А він пішов

Тебе шукати вдома. Постараюсь

Підкинути таємно ці листи.

К а с с і й

І прийдеш на Помпееву арену.

Цінна іде геть.

Повинні ми з тобою до світанку

Побачить Брута, Каско. Він тепер

Лиш на три чверті наш. Та, сподіваюсь,

До нас він приєднається цілком.

К а с к а

Народ його цінує надзвичайно.

І будь-які злочинні наші дії

Підтримкою своєю, як алхімік,

На честь і доблесть перетворить Брут.

К а с с і й

Ти вірно зрозумів його ціну,

Без нього ми не здатні обійтися.

Ходімо, вже за північ. До світанку

Заручимося участю його.

Ідуть геть.

ДІЯ ДРУГА

Сцена перша

Рим. Сад Брута.

Входить Б р у т.

Б р у т

Гей, Люцію! –

Не можу я дізнатись за зірками,

Чи скоро ранок. – Люцію, вставай! –

Якби я міг так само міцно спати. –

Гей, Люцію! Прокинься і прийди!

Входить Л ю ц і й.

Л ю ц і й

Ти звав мене, мій пане?

Б р у т

В мою кімнату принеси світильник,
Коли запалиш, сповістиш мене.

Л ю ц і й

Усе зроблю, мій пане. (Виходить.)

Б р у т

Повинен вмерти він. Його звалити
Велить не особистий інтерес,
А лиш загальне благо. Він жадає
Корони. Та яким він стане в ній?
Оце – питання. На яскраве світло
Гадюка виповзає із нори, –
Тож стережись її! Якщо дамо
Йому коронуватися, то жало
Самі вкладамо в нього, щоб жалив.
Коли втрачає влада честь і совість,
То велич уживається зі злом.
Не помічав, щоб Цезар підкорявся
Не розуму, а пристрастям своїм,
Та скромність – то лиш східці честолобства.
Їх бачать, підіймаючись угору.
А хто на вищу сходинку зійшов,
Той спиною обернений до східців
І дивиться у небо над собою,
Забувши сходи, що його звели.
Ми не дамо йому таку можливість.
Який сьогодні Цезар – не важливо,
Бо може він, звеличившись, дійти
До крайнощів. Нехай для нас він буде
Яйцем змії, в якому зріє зло.
Тож уб'ємо у зародку його!

Входить Л ю ц і й.

Л ю ц і й

Мій пане, я світильник запалив.
Шукав я кремінь на вікні кімнати
І там листа з печаткою знайшов.
Його там не було, коли лягав я.
(Передає йому лист.)

Б р у т

То ляж іще: далеко до світанку.
Скажи, чи завтра Березневі Іди?

Л ю ц і й

Не знаю, пане.

Б р у т

Поглянь на календар і повернись.

Л ю ц і й

Іду, мій пане.

(Виходить.)

Б р у т

Такі яскраві блискавки на небі,
Що можу я при світлі їх читати.
(Читає листа.)

"Ти, Бруте, спиш. Проснись, пізнай себе.
Невже наш Рим... Вставай, вражай, рятуй!"
"Ти, Бруте, спиш", - подібних звинувачень
Знаходив я багато у листах.
"Невже наш Рим..." Як закінчити фразу?
Невже наш Рим царю коритись буде?
Як? Рим? Чи не прогнав мій славний предок
Тарквінія, коли той був царем?
"Вставай, вражай, рятуй!" — Це, справді, заклик
До дій рішучих. Риме! Я клянусь,
Якщо іще можливий порятунок,
Тебе врятує Брутова рука.

Повертається Л ю ц і й.

Л ю ц і й

Мій пане, чотирнадцять днів минуло
У березні.

Стукають у ворота.

Б р у т

Хтось стукає. Впусти.

Люцій іде геть.

Відтоді, як мене стривожив Кассій,
Не знав я сну.

Між виконанням задумів жахливих

І першою спонукою до них
Життя людське на марення подібне.
В людині розум свариться із тілом,
І схожі ми при цьому на державу,
Що потерпає від постійних чвар.

Повертається Л ю ц і й.
Л ю ц і й
Мій пане, біля входу брат твій Кассій,
Тебе він хоче бачить.

Б р у т
Він один?
Л ю ц і й
Ні, з ним багато інших.

Б р у т
Ти їх знаєш?
Л ю ц і й
Не знаю, пане. Голови схиливши,
Вони свої обличчя прикривали,
І я ніяк впізнати їх не міг.

Б р у т
Веди сюди.
Люцій іде геть.
Це - змовники. О змово!
Соромишся ти навіть уночі,
Коли привільно злу. То де ж удень
Ти відшукаєш ту печеру темну,
В якій сховаєш свій жахливий лик?
Прикрий його люб'язністю і сміхом.
Якби ти прийняла природний вид,
То, певне, навіть в мороку Ереба
Ти не могла б позбутися підозр.
Входять К а с с і й, К а с к а, Д е ц і й,
Ц і н н а, Ц і м б р і Т р е б о н і й.
К а с с і й
Ми вдерлися, порушивши твій спокій.
Пробач за це нас, Бруте. Ти не спав?

Б р у т

Я встав давно, не довелося спати.

Чи знаю я супутників твоїх?

К а с с і й

Знайомий з кожним. Всі тебе шанують,

І кожен хоче, щоб про себе ти

Мав думку, як у всіх шляхетних римлян.

Оце – Требоній.

Б р у т

Я його вітаю.

К а с с і й

Ось – Децій Брут.

Б р у т

Йому я радий теж.

К а с с і й

Ось – Каска, інший – Цінна, далі – Цімбр.

Б р у т

Привіт усім! Які тяжкі турботи

Від вас прогнали сон?

К а с с і й

Дозволь скажу...

(Шепочеться з ним.)

Д е ц і й

Здається, схід отам. Уже світає?

К а с к а

Ні.

Ц і н н а

Справді, небо там уже сіріє.

Це для світанку перше передвістя.

К а с к а

Обидва помиляєтесь. Он там,

Куди я меч направив, сходить сонце.

У молоду, весняну пору року

Воно завжди південніше встає.
Два місяці мине – і промінь сходу
До півночі посунеться. А схід –
Якраз за Капітолієм, отам.

Б р у т
Усі мені подайте ваші руки.

К а с с і й
І поклянімось виконати задум.

Б р у т
Ні, не потрібно клятв! Якщо для нас
Безправ'я римлян, підлість і безчестя,
Біль наших душ – підстави недостатні,
То, вчасно розпрощавшись, повернімось
В свої постелі. Хай собі тиран
Над нами владарює, поки він
Нас винищить свавільно поодиночі.
Якщо ж в підставах полум'я достатньо,
Щоб запалити навіть боягузів,
Загартувати дух слабких жінок,
То що, крім справи нашої, примусить
Нас діяти, щоб врятувати Рим?
Чи наше слово нам не запорука?
Навіщо клятви, як сказали всі ми,
Що буде так, або ми помremo?
Клянуться боягузи, слабодухи,
Безсилі, бездіяльні. Ті клянуться,
Кому немає віри. Не ганьбіть
Задуманої доблесної справи
І щирого єднання наших душ
Припущенням, що нам потрібні клятви
Для певності. Бо кожній краплі крові,
Що у шляхетних римлянах тече,
Загрожує спаплюження у разі
Порушення обіцянки чи слова,
Якщо це слово римлянин давав.

К а с с і й
Можливо, нам схилити й Ціцерона?

Я думаю, він радо піде з нами.

К а с к а

Ним нехтувать не варто.

Ц і н н а

Безперечно.

Ц і м б р

Нехай його шляхетна сивина

Прихильність громадян до нас приверне.

Всі будуть нас хвалити вже за те,

Що розум цей направив наші руки.

І наш порив, наш запал бунтівний

Він приховає величчю своєю.

Б р у т

О ні, йому звірятися не треба:

Ніколи він не схоче долучитись

До того, що без нього почали.

К а с с і й

Обійдемося без нього.

К а с к а

Так, звичайно.

Д е ц і й

Лиш Цезар має впасти? Він один?

К а с с і й

Твоє питання, Децію, доречне.

Неправильно було б, щоб Марк Антоній,

Цей Цезарів любимчик, пережив

Свого патрона. Ворогом підступним

Для нас він стане. Методи його

Відомі всім. Він може нам зашкодить.

Тож треба попередить небезпеку,

Нехай Антоній з Цезарем помре.

Б р у т

Чи не занадто, Кассію, криваво –

Рубати члени вслід за головою

І долучати до убивства злість?
Антоній – лиш один із членів тіла.
Жерцями будьмо, а не м'ясниками:
Ми проти духа Цезаря повстали,
А дух не має крові – знають всі.
Якби могли без вбивства ми зламати
Дух Цезаря! На жаль, він має впасти.
Вб'ємо його сміливо, та беззлобно.
Заколемо, як жертву для богів,
Та тіло ми не кинемо собакам.
Хай наше серце, як хазяїн хитрий,
На дикий крок рабів своїх штовхне,
А сам вдає, що сердиться на них.
Не помста нас веде, а справедливість.
У наших діях хай народ побачить
Не вбивство, а спокуту за гріхи.
Тож краще про Антонія забудьте:
Безсилий буде він, немов рука
У Цезаря, коли загине Цезар.

К а с с і й

Я все ж таки Антонія боюсь:
Він Цезареві відданий без міри.

Б р у т

А ти не думай, Кассію, про нього.
Якщо він любить Цезаря, нехай
І сам помре, сумуючи за ним.
Але навряд: він значно більше любить
Веселощі, змагання і гульню.

Т р е б о н і й

Він не страшний. Нехай собі живе.
Він згодом сам над сумом посміється.
Б'є годинник.

Б р у т

Годинник б'є.

К а с с і й

Пробило третю ночі.

Т р е б о н і й

Пора іти.

К а с с і й

Ще невідомо нам,

Чи прийде Цезар вранці в Капітолій,

Бо він зробився дуже забобонним,

Змівши різко ставлення своє

До сновидінь, прикмет і віщувань.

Цілком можливо, явища чудесні

І небувалий жах цієї ночі,

А також застереження авгурів

Його примусять не лишати дім.

Д е ц і й

О ні, не бійтесь! Я його умовлю.

Він дуже любить приказку, що треба

Єдинорога деревом ловити,

Ведмедя – люстром, ямою – слона,

А лестощами грубими – людину.

Скажу, що він не терпить лестунів,

І цим йому зумію підлестити.

Мені довіртеся.

Зумію я його переконати

І привести сьогодні в Капітолій.

К а с с і й

По нього краще підемо усі.

Б р у т

Я думаю, о восьмій, не пізніше.

Ц і н н а

Дивіться, не запізнуйтеся ніхто.

Ц і м б р

Ще Цезарем ображений Лігарій,

За те що він Помпея вихваляв.

Чому усі про нього ми забули?

Б р у т

Зайди до нього, Цімбре. Він мене

Ще здавна любить: є на те причини.
Пришли його сюди – він буде наш.

К а с і й

Світає. Нам розходитись пора.
Про те, що ухвалили, не забудьмо,
Покажемо себе синами Рима!

Б р у т

Потрібно, друзі, весело дивитись,
Щоб не відкрили очі замір наш.
Немов актори римські у театрі,
Природно і розкуто грайте роль.
Бажаю всім рішучості й удачі!
Всі, крім Брута, ідуть геть.
Гей, Люцію! Дрімаєш? Упивайся
Медовою росою снів нічних.
Ані видінь, ані тяжких кошмарів
В твій мозок ще турботи не вселили, –
Ось через що спокійний в тебе сон.

Входить П о р ц і я.

П о р ц і я

Мій Бруте!

Б р у т

Чом ти, Порціє, не спиш?
Слабке здоров'я в тебе, і тобі
Зашкодить може ця ранкова вогкість.

П о р ц і я

Як і тобі. Покинув крадькома
Ти наше ложе. Вчора встав з-за столу,
Залишивши вечерю, став ходити
У роздумах тяжких, схрестивши руки.
Зітхав. Коли покликала тебе,
На мене ти неприязно поглянув.
Спитала, що з тобою, – ти провів
Рукою по чолу й сердито тупнув.
Наполягала я, та ти мовчав,
Зробив мені сердито знак рукою,
Щоб я пішла. Тобі я підкорилась.

Боялась невдоволення твоє
Посилити ще більше без потреби.
Я думала, що просто ти не в дусі,
Як іноді трапляється з людьми.
Та ти не спиш, зі мною не говориш.
Якби і вигляд твій змінився так,
Як твій змінився норов, то тебе
Я, Бруте, не впізнала б. Чоловіче,
Скажи мені нарешті, що з тобою?

Б р у т
Нездужаю я трохи, от і все.

П о р ц і я
Брут мудрий, і якщо б захворів він,
То заходи б прийняв для лікування.

Б р у т
Я їх прийму. Йди, Порціє, поспи.

П о р ц і я
Брут хворий? То розхристався навіщо?
Навіщо віддає себе волозі
Туманного світанку? Хворий Брут –
І крадькома він покидає постіль,
Щоб зазнавати напад зарази?
Дає нічному холоду й застуді
Посилити хворобу? Бруте мій!
Твоя недуга у душі гніздиться.
Я маю право, як твоя дружина,
Дізнатися причину мук твоїх.
Тож я тебе навколішках благаю
Любов'ю, і колишньою красою,
І клятвами, що ти мені давав,
Й присягою, що нас в одно з'єднала,
Відкрий мені, як власній половині,
Що змучило тебе? Скажи, хто ті
Чи шість, чи сім людей, що тут були,
Ховаючи в півтімі свої обличчя?

Б р у т

Встань, Порціє.

П о р ц і я

Колін би я не гнула,
Коли б ти, як раніше, ніжним був.
Чи шлюбний договір передбачає,
Щоб я твоїх не знала таємниць?
Чи можу я з тобою поділяти
Лиш трапези і ложе, живучи
Не у душі твоїй, а в передмісті?
Якщо це так, то Порція тоді –
Наложниця, а не дружина Брута.

Б р у т

О ні! Для мене ти – дружина гідна,
Така ж близька, як кров, що струменить
В моєму розтривоженому серці.

П о р ц і я

Тоді я мушу знати таємницю.
Хай жінка я, але мене обрав
Брут благородний за свою дружину.
Хай жінка я, але мене шанують
В усьому Римі як дочку Катона.
Такі у мене чоловік і батько,
Що я сама тверда, як чоловік.
Довірся, таємницю збережу я.
Чи твердість я свою не довела,
Коли навмисне завдала я рану
Собі в стегно? Я приховала біль, –
Невже не приховаю таємницю?

Б р у т

Боги, хай буду гідним я дружини!
Стукають у ворота.
Хтось стукає. Піди у дім на час.
Твоєму серцю я довірю скоро
Усі мої тривоги,
Усі турботи, сумніви й думки,
Через які здаюся я похмурим.
Іди скоріше.

Порція іде геть.
Люцію, хто там?

Входять Л ю ц і й і К а й Л і г а р і й.
Л ю ц і й
З тобою хоче говорити хворий.

Б р у т
То Цімбр прислав Лігарія до мене.
Ти, хлопче, йди. – Тебе вітаю, Каю!

Л і г а р і й
Слабкий мій голос шле тобі привіт.

Б р у т
Нездужати – невчасно, мій сміливцю.
Якби ж то ти здоровим був, тоді...

Л і г а р і й
Одужаю, якщо мені ти скажеш,
Що гідний привід є для справи честі.

Б р у т
Лігарію, для подвигу є привід.

Л і г а р і й
Тоді богами римськими клянусь,
Що я здоровий! Геть усі недуги!
Потомку славний доблесного предка!
Як заклинач, ти словом оживив
Мій підупалий дух. Кажи, – готовий
Я з нездоланим ворогом боротись
І подолати. Що робити треба?

Б р у т
Здоров'я треба хворим повернуть.

Л і г а р і й
У когось відібравши це здоров'я?

Б р у т

Так, Каю. Розкажу тобі про все
Дорогою, куди зі мною підеш,
Щоб це здійснити.

Л і г а р і й
Вирушаймо швидше.
Я, спалахнувши, хоч куди піду –
На що, не знаю сам: із мене досить,
Що Брут мене веде.

Б р у т
Іди за мною.
Ідуть геть.

Сцена друга

Дім Цезаря.
Гроза. Входить Ц е з а р у нічному одязі.

Ц е з а р
Ні небо, ні земля вночі не спали.
Кальпурнія в-ві сні кричала тричі:
"На допомогу! Цезаря вбивають!"
Гей, слуги!
Входить с л у г а.
С л у г а
Що потрібно, пане мій?

Ц е з а р
Скажи жерцям, щоб закололи жертву,
І віщування сповістиш мені.

С л у г а
Іду, мій пане.
Слуга виходить.
Входить К а л ь п у р н і я.
К а л ь п у р н і я
Цезарю, невже
Ти вийдеш з дому? Не виходь сьогодні.

Ц е з а р

Ні, Цезар вийде. Ззаду підкрадатись
До мене небезпека норовить,
Та, стрівшись віч-на-віч, відступає.

К а л ь п у р н і я
Ти знаєш, я не дуже забобонна,
Але тепер боюся. Крім всього,
Що ми сьогодні бачили вночі,
Говорить варта про страшні прикмети:
На вулиці левиця окотилась,
Покинули могили мертвяки;
Згуртовані у бойових порядках,
Боролися між хмар вогненні раті,
І гуркіт бою досягав землі:
Іржали коні, і стогнали люди,
І кров бійців кропила Капітолій.
Ще й привиди по вулицях снували,
Лякаючи людей своїм виттям.
О Цезарю! Усе це незвичайно,
І я боюсь.

Ц е з а р
Чи можна утекти
Від долі, що призначена богами?
Ні, Цезар вийде. Адже віщування
Призначені не Цезарю, а всім.

К а л ь п у р н і я
Смерть жебраків комети не віщують.
Віщують небеса лиш смерть царів.

Ц е з а р
Хоробрий тільки раз куштує смерть,
А боягуз багато раз вмирає!
З усіх чудес мені незрозумілим
Здається почуття людського страху,
Бо знають всі, – невідворотна смерть
І прийде в строк.
Входить с л у г а.
Що кажуть нам авгури?

С л у г а

Виходити вони тобі не радять,
Бо, нутрощі виймаючи із жертви,
Вони в тварині серця не знайшли.

Ц е з а р

Отак боги соромлять боягузтво:
Якби ховався Цезар через страх,
То був би він тоді, як звір без серця.
Цього не буде: знає небезпека,
Що Цезар небезпечніший за неї.
Ми з нею – мов два леви-близнюки.
Із нас обох я старший і страшніший.
Ні, Цезар вийде.

К а л ь п у р н і я

У тобі, на жаль,
Убила самовпевненість твій розум.
Ти не виходь сьогодні; хай не твій –
Мій переляк затримає тебе.
Пошли в сенат Антонія; нехай
Він скаже там, що Цезар занедужав.
Про це тебе навколішках молю.

Ц е з а р

Хай Марк Антоній так в сенаті й скаже.
Щоб догодить тобі, лишуся вдома.
Входить Д е ц і й.
Ось Децій Брут, він скаже їм про це.

Д е ц і й

Привіт тобі, мій Цезарю великий!
З'явився я просить тебе в сенат.

Ц е з а р

Прийшов ти вчасно, щоб моє вітання
Сенаторам шановним віднести
І сповістити, що прийти не можу.
Не можу – це брехня. Брехня ще більша,
Що я боюсь. Не хочу – так скажи!

К а л ь п у р н і я

Скажи, що він захворів.

Ц е з а р

Цезар збреше?

Чи я простер для того в перемогах
Над світом руку, щоб дурить сенат?
Іди, скажи - прийти не хоче Цезар.

Д е ц і й

Щоб наді мною, Цезарю великий,
Не насміхались, поясни причину.

Ц е з а р

Причина в тім, що не бажаю я.
Сенаторам цього достатньо буде.
Та я тебе люблю, і через це
Тобі відкрию все. Моя дружина,
Кальпурнія, мене не відпускає.
Їй снилося, що статуя моя,
Немов фонтан, із отворів численних
Моею кров'ю чистою стікала
І, ставши в круг, багато знатних римлян
Зі сміхом руки опускали в кров.
Їй здався сон зловісним віщуванням.
Вона мене навколішках молила
Сьогодні не виходити із дому.

Д е ц і й

Невірно розтлумачений цей сон.
Щасливий він, бо статуя твоя,
Яка немов би струменіла кров'ю, -
І римляни в ній омивали руки, -
Віщує нам, що ти напоїш Рим
Добром благодіянь і будуть люди
Шукать відзнак у тебе й нагород.
Так треба сон Кальпурнії тлумачить.

Ц е з а р

Його ти дуже добре роз'яснив.

Д е ц і й

Ти скажеш це, прислухавшись до мене.

Дізнайся спершу: вирішив сенат
Корону піднести тобі сьогодні.
Та може й передумати, почувши,
Що ти прийти не хочеш. І тоді
Із вуст в уста крилате піде слово:
"Відкладемо засідання; нехай
Його дружині кращий сон присниться".
Як ти не прийдеш, будуть шепотітись:
"Еге, боїться Цезар!"
Пробач мені, мій Цезарю, за те,
Що зважився тобі сказати правду.
Любов до тебе змусила мене.

Цезар
Який смішний тепер мені твій страх,
Кальпурніє! І соромно, що я
Послухав. – Дайте тогу! – Я іду.
Входять Публій, Брут, Лігарій, Цімбр,
Каска, Требоній і Цінна.
А ось і Публій, він прийшов за мною.

Публій
Привіт тобі, мій Цезарю!

Цезар
Вітаю!
І Брут з тобою? – Ти так рано встав? –
Вітаю, Каско! – Я не був до тебе,
Лігарію, безжалісним таким,
Як лихоманка, що тебе здолала.
Котра година?
Брут
Вже минула восьма.

Цезар
Всім дякую за ранній ваш прихід.
Входить Марк Антоній.
Як, і Антоній! Ніч провів в розвагах
І все ж устав? Антонію, привіт!

Антоній

О Цезарю великий! Добрий ранок!

Ц е з а р

Нехай усе для мене приготують.

Мені незручно: ждати змусив вас. –

Вітаю, Цінно й Цімбре! – А з тобою,

Требонію, розмова буде довга.

До мене нині мусиш ти прийти.

Щоб не забув я, ближче стій до мене.

Т р е б о н і й

Так, Цезарю. (на бік)

Та ти ще пожалкуєш,

Що я стояв від тебе поблизу.

Ц е з а р

Ходімо, друзі, вип'ємо вина

І рушимо в сенат так само дружньо.

Б р у т

(не бік)

Це лиш здається, Цезарю, тобі.

І думка ця тривожить серце Брута.

Ідуть геть.

Сцена третя

Вулиця поблизу Капітолія.

Входить А р т е м і д о р, читаючи листа.

А р т е м і д о р. "Цезарю, остерігайся Брута; бережись Кассія; тримайся подалі від Каски; слідкуй за Цінною; спостерігай за Цімбром; Децій Брут тебе не любить; ти образив Кая Лігарія. У всіх цих людей один намір, і він спрямований проти Цезаря. Якщо ти не безсмертний, будь обачним: довірливість сприяє змові. Хай бережуть тебе всемогутні боги.

Твій доброзичливець Артемідор".

Тут Цезаря діждуся і подам

Йому оцю записку як прохання.

Сумую я, що доблесть упаде

Від заздрості й безжалісної злості.

Якщо він прочитає, – буде жити,
А ні – то й Доля в змові проти нього.

Іде геть.

Сцена четверта

Інша частина тієї ж вулиці, перед домом Брута.
Входять П о р ц і я і Л ю ц і й.

П о р ц і я
Біжи скоріше до сенату, хлопче;
Нічого не розпитуй і біжи.
Чому стоїш?

Л ю ц і й
Доручення чекаю.

П о р ц і я
Хотіла б я, щоб повернувся ти
Скоріше, ніж доручення одержиш.
(на бік)
О твердосте, не покидай мене!
Горою стань між серцем і вустами!
Хоч розум чоловічий, все ж я жінка:
Як важко таємницю зберегти! –
Ти тут іще?
Л ю ц і й
Що мушу я зробити?
Побігти до сенату, повернутись
Чимдуж сюди, до вас, – і це усе?

П о р ц і я
Поглянеш ти, який у Брута вигляд,
Бо вийшов хворим він; іще поглянь,
Що робить Цезар, хто навколо нього. –
Ти чуєш? Що за шум?

Л ю ц і й
Не чую, пані.
П о р ц і я

То краще слухай. Ніби чую я
Раптовий гул переполоху, бійки,
Що вітер з Капітолію несе.

Л ю ц і й
Нічого я не чую.
Входить в і щ у н.
П о р ц і я
Підійди.
Ти звідки йдеш?

В і щ у н
Із дому, люба пані.

П о р ц і я
Котра година?

В і щ у н
Пані, вже дев'ята.

П о р ц і я
Чи тут проходив Цезар в Капітолій?

В і щ у н
Ще не проходив; я стою і жду
Коли нарешті пройде він повз мене.

П о р ц і я
Йому прохання хочеш ти подати?

В і щ у н
Так, пані. І якщо захоче він
До себе бути добрим і почує,
Я попрошу щоб він себе беріг.

П о р ц і я
Щось Цезарю загрожує? Ти знаєш?

В і щ у н
Не знаю ще, та усього боюсь.
Прощайте, я піду. Тут надто тісно.

За Цезарем завжди крокує натовп
Сенаторів, і преторів, і знаті,
І різних випадкових прохачів.
Мене ще тут затопчуть. Стану там,
Де ширше, щоб мене помітив Цезар.
(Іде геть.)

П о р ц і я

І я їти повинна. Горе, горе!
Яке слабке жіноче серце! Бруте,
Хай вам допоможе небо в справі цій. –
Ой, хлопчик чує... — Є прохання в Брута,
Та Цезар відмовляє. – Сил не маю. –
Біжи скоріше! Бруту передай
Привіт від мене. Скажеш, – я весела.
І відповідь скоріше принеси.

Розходяться у різні боки.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сцена перша

Рим. Перед Капітолієм. Нагорі засідання сенату.

Біля входу в Капітолій натовп, у якому

А р т е м і д о р і в і щ у н.

Сурми.

Входять Ц е з а р, Б р у т, К а с с і й, К а с к а,
Д е ц і й, М е т е л л Ц і м б р, Т р е б о н і й, Ц і н н а,
А н т о н і й, Л е п і д, П о п і л і й, П у б л і й та інші.

Ц е з а р

Уже настали Березневі Іди.

В і щ у н

Так, Цезарю, та тільки не пройшли.

А р т е м і д о р

Мій Цезарю, записку прочитай.

Д е ц і й

Тебе Требоній просить на дозвіллі

Його послання прочитати теж.

А р т е м і д о р

Ні, прочитай мою записку спершу,
Вона цілком стосується тебе.

Ц е з а р

Тоді її останню прочитаю.

А р т е м і д о р

Не зволікай же, Цезарю, читай.

Ц е з а р

Він, певне, з глузду з'їхав?

П у б л і й

Геть з дороги!

К а с с і й

Не подають на вулиці прохання.

Іди з ним в Капітолій, там подай.

Ц е з а р входить у Капітолій, за ним –
всі інші.

П о п і л і й

(до Кассія)

Я вам бажаю успіху сьогодні.

К а с с і й

Попілію, у чому?

П о п і л і й

Прощавай.

(Іде до Цезаря.)

Б р у т

Що говорив тобі Попілій Лена?

К а с с і й

Він побажав нам успіху сьогодні.

Боюсь, що змова викрита.

Б р у т

Дивись,

Підходить він до Цезаря навіщось.

К а с с і й

Не гаймось, Каско. Можуть нам завадить.
Що вдіяти? Якщо розкрита змова,
То Кассію чи Цезарю кінець.
Я заколю себе.

Б р у т

Не панікуй.
Попілій не про нас із ним говорить.
Сміється він, а Цезар безтурботний.

К а с с і й

Требоній добре пам'ятає роль.
Кудись повів Антонія він, Бруте.
Антоній і Требоній виходять.
Цезар і сенатори займають свої місця.
Д е ц і й
Де Метелл Цімбр? Нехай подасть він зараз
Прохання Цезарю.

Б р у т

Уже виходить він.
Тісніться коло нього, помагайте.

Ц і н н а

Ти, Каско, першим вдариш, потім ми.

К а с к а

Готові всі?
Ц е з а р
Яку несправедливість
Повинні знищить Цезар і сенат?

Ц і м б р

О Цезарю, великий і могутній!
Ти бачиш, Цімбр схиляється покірно
Перед тобою...
(Стає навколішки.)
Ц е з а р
Мушу зупинить:
І плазування, і низькопоклонство

Бувають здатні розм'якшити кров
В звичайних людях; і змінити можуть
Їх попередні рішення, закон
Перетворивши в іграшку дитячу.
Але безглуздо Цезаря вважати
Таким же малодушним, як вони.
Кров Цезаря свою не втратить стійкість
Від плазування і солодких слів.
Твій брат декретом вигнаний із Риму.
Якщо за нього будеш ти молити,
Тебе, як пса, відкину я з дороги,
Бо Цезар справедливий. Без причини
Не милує і не карає він.

Ц і м б р

Можливо, інший пролунає голос,
Більш гідний і приємніший тобі,
Мій Цезарю, що вступиться за брата.

Б р у т

Без лестощів тобі цілую руку,
Мій Цезарю, й прошу, щоб Публій Цімбр
Тобою був повернений з заслання.

Ц е з а р

Як! Брут?

К а с с і й

Пробач, мій Цезарю, його!
До ніг твоїх і Кассій припадає
І молить про помилування Цімбра.

Ц е з а р

Якби я був як ви, то поступився б.
Прислухався б, якби молити міг.
Та в рішеннях своїх я непохитний,
Як та Полярна зірка в небесах.
В постійності немає рівних їй
Між безлічі зірок в небесній тверді.
Усі вони палають, всі блищать,
Та лиш вона між ними непорушна.
Так і земля населена людьми,

А всі вони – це плоть, і кров, і розум.
Та серед них лиш одного я знаю,
Що непохитний у переконаннях,
Твердий, стійкий. І ця людина – я.
Несхитність доведу я вам наочно:
Я вигнав Цімбра з Риму у заслання,
І я його назад не поверну.

Ц і н н а
О Цезарю!..
Ц е з а р
Олімп ти зрушить хочеш?

Д е ц і й
Великий!..
Ц е з а р
Не вмовив мене і Брут.

К а с к а
Тоді за нас нехай говорять руки!
(Вражає Цезаря кинджалом.)
Услід за ним завдають удари всі змовники,
останнім – Марк Брут.
Ц е з а р
І ти, мій Бруте? Цезарю, впади!
(Вмирає.)
Сенатори і народ в жаху розбігаються.
Ц і н н а
Свобода! Воля! Впала тиранія!
На вулицях про це розголосить.

К а с с і й
До римлян говоріть з усіх трибун:
"Свобода, воля, звільнення від гніту!"

Б р у т
Сенатори, не бійтеся! Народе!
Не треба бігти! Владолюбства борг
Оплачений.
К а с к а
Зійди на ростру, Бруте.

Д е ц і й
І Кассій теж зійди.
Б р у т
А Публій де?

Ц і н н а
Він тут і приголомшений повстанням.

Ц і м б р
Згуртуймося, щоб Цезареві друзі
Не здумали...
Б р у т
Порожні балачки!
Ти, Публію, не бійся. Ми тебе
Не скривдимо, як і всіх інших римлян.
Скажи їм це.
К а с с і й
І нас тепер залиш,
Щоб старості твоєї не образив
Народ, коли накинеться на нас.

Б р у т
Іди. Відповідати за діяння
Повинні тільки ті, хто їх здійснив.
Повертається Т р е б о н і й.
К а с с і й
Антоній де?
Т р е б о н і й
Сховався у сум'ятті.
Кричать чоловіки, жінки і діти
І геть біжать, немов у Судний день.

Б р у т
Хай Доля скаже рішення своє:
Всі помремо, та все ж бажають люди
Продовжити нікчемне існування.

К а с с і й
Хто у життя відніме двадцять літ,
Відніме стільки ж і у страху смерті.

Б р у т

Якщо це так, то смерть – благодіяння.

Ми послугу для Цезаря зробили,

Страх смерті скоротивши, А тепер

Омиймо руки у його крові

По лікті і, мечі зросивши нею,

Ходімо всі на ринковий майдан,

Де, зброю підіймаючи криваву,

Ми крикнемо: "Свобода, воля, мир!"

К а с с і й

Омиймо кров'ю руки. Крізь віки

В країни ті, що навіть не існують,

Актори це діяння донесуть!

Б р у т

І скільки раз помре на сцені Цезар,

Упавши біля статуї Помпея

Нікчемним прахом!

К а с с і й

Так; і кожен раз

Нас назовуть сміливцями, які

Вітчизну врятували від тирана.

Д е ц і й

Пора їти.

К а с с і й

Так, підемо до народу.

І перший – Брут, а ми за ним; хай бачать

Найкращі, найсміливіші серця.

Б р у т

Стій, хто іде?

Входить с л у г а А н т о н і я.

С л у г а

(падаючи навколішки перед Брутом)

Так наказав мені

Упасти перед Брутом Марк Антоній

І, розпростершись, так йому сказати:

"Брут мудрий, чесний, гідний, благородний.

Великим і сміливим Цезар був.
Скажи, що Брута я люблю й шаную,
А Цезаря боявся, хоч любив.
Якщо дозволить Брут без остороги
Антонію прийти, щоб розпитати,
Чим Цезар заслужив подібну смерть,
То Брут живий йому дорожчим буде,
Ніж мертвий Цезар. Зв'яже він себе
Із Брутовою долею й ділами
Між небезпек і смут майбутніх днів,
Як вірний друг". Так говорив Антоній.

Б р у т
Я римлянином доблесним і мудрим
Його завжди вважав.
Хай прийде він, про все нас розпитає
І піде звідси, честю я ручуся,
Живим і неушкодженим.

С л у г а
Скажу.
(Іде геть.)

Б р у т
Я думаю, він стане нашим другом.

К а с с і й
Якби ж то так! Та я його боюсь.
Моє передчуття мені не збреше.
Входить А н т о н і й.

Б р у т
Ось він іде. Антонію, вітаю!

А н т о н і й
О Цезарю! Як низько ти упав!
Невже усі твої завоювання,
Трофеї, перемоги і тріумфи
Тепер лиш прах нікчемний? Прощавай! –
Не знаю я, що вирішили ви, –
Кому іще хотіли б кров пустити?
Якщо мені, то це найкращий час –

Час смерті Цезаря. І найгідніша зброя,
Щоб це зробити, та, що вже укрита
Його найблагороднішою кров'ю.
Якщо я вам небажаний, прошу,
Допоки кров із рук ви ще не змили,
Усе, що ви задумали, здійсніть.
Нехай би я прожив тисячоліття,
Я смерті не зустрів би так охоче,
Як тут, від тих же рук і поруч з ним,
Від вас, хто нині творить долю Риму.

Б р у т

Антонію, ти смерті не проси.
На вигляд ми жорстокі і криваві,
Як наші руки і діяння наше.
Однак, лиш наші руки бачиш ти
І їх криваву справу, та не бачиш
Ти наших, повних жалості, сердець.
Ця жалість до страждань загальних Риму
(Вогонь мертвить вогонь, а жалість – жалість)
Убила Цезаря. Але для тебе,
Антонію, тупі у нас мечі,
А наші чесні руки і серця
Тебе охоче приймуть у обійми
З пошаною і братньою любов'ю.

К а с с і й

Ти рівну участь приймеш разом з нами
В майбутньому розподілі посад.

Б р у т

Лиш дай нам заспокоїти хоч трохи
Від страху збожеволілий народ, –
І ти тоді дізнаєшся, навіщо,
Хоч Цезаря всім серцем я любив,
Його убив я.

А н т о н і й

Знаю вашу мудрість.
Хай кожен з вас свою криваву руку
Мені подасть. Твою я тисну, Бруте,
А потім, Каю Кассію, твою.

Вам, Децію і Цімбре, тисну руки
І Цінні, і тобі, хоробрий Каско;
Останньому ж, Требонію, тобі,
Хоч не останній ти в моїй любові.
Що мушу я сказати всім вам, друзі?
До мене так довіра похитнулась,
Що ви вважати можете мене
Підлесником чи навіть боягузом. –
О Цезарю! Тебе любив я щиро.
Якщо твій дух витає десь над нами,
То гірше смерті бачити тобі,
Що твій Антоній ворогам твоїм,
Як друзям, тисне їх криваві руки
На місці вбивства, над твоїм же трупом!
Якби, як ран, що завдані тобі,
Я стільки ж мав очей і лив з них сльози,
Як рани – кров, це личило б мені,
Напевне, більше, ніж вступати в згоду
З жорстокими убивцями твоїми.
Пробач мені, мій Юлію. Як олень,
Ти, загнаний і вбитий, тут лежиш.
Тебе навкруг мисливці обступили,
Скривавивши твоєю кров'ю руки.
Весь світ був лісом оленя цього,
А він для тебе серцем був, о світе!
Як благородний звір лежить він тут,
Впольований безжалісною знаттю.

К а с с і й

Антонію!

А н т о н і й

О, Кассію, пробач. –

Про Цезаря сказав би так і ворог,
Для друга ця промова дуже скромна.

К а с с і й

Я зовсім не засуджую тебе
За вихваляння Цезаря. Та з ким ти?
Чи вирішив ти стати нашим другом,
Чи мусимо без тебе обійтись?

А н т о н і й

Я вам потиснув руки, та поглянув
На Цезаря і про усе забув.
Я з вами, друзі; вас усіх люблю
І сподіваюсь, що від вас почую,
Кому і чим був Цезар небезпечним.

Б р у т

Інакше б диким вбивство це було!
Але такі високі в нас спонуки,
Антонію, що нас ти зрозумів би,
Хоча б ти навіть сином був йому.

А н т о н і й

Цього і хочу. А іще прошу вас
Дозволити, щоб переніс я прах
На площу; щоб сказав над ним промову
І цим, як друг, я пам'ять вшанував.

Б р у т

Не суперечу.

К а с с і й

На два слова, Бруте.

(говорить йому тихо)

Не знаєш сам, що робиш: не потрібно,
Щоб говорив над Цезарем Антоній,
Бо може він підбурити народ
Супроти нас.

Б р у т

(тихо)

Боятись не потрібно;

Я на трибуну перший підіймусь
І поясню, за що убитий Цезар.
Скажу, що буде говорить Антоній
З отриманого дозволу і згоди,
Що Цезарю ми шану віддамо,
Здійснивши всі обряди, як належить.
Це не зашкодить нам, а допоможе.

К а с с і й

Не знаю, це мені не до душі.

Б р у т

Антонію, узяти можеш тіло,
Але в промові не засуджуй нас.
А Цезаря ти можеш вихваляти;
І поясни, що дозвіл ми дали
На цю промову, бо інакше будеш
Від участі усунений цілком.
Ти на трибуну зійдеш вслід за мною,
Коли своєю промову я скінчу.

А н т о н і й

Хай буде так, я більшого не хочу.

Б р у т

Тож тіло забори і обряди.
Як зробиш все, винось його на площу.

Усі, крім Антонія, ідуть геть.

А н т о н і й

Кривавий праху, ти пробач мені,
Що лагідний з убивцями твоїми.
Останки найшляхетнішого мужа,
Якого тільки бачили віки!
О, горе тим, хто вашу кров пролив!
Над ранами кривавими пророчу –
Червоними вустами, що від мене
В німому крику молять допомоги, –
Прокляття вразить нерозумний люд.
На частки роздеруть державу нашу
Жахиття громадянської війни.
Кров і розгром ввійдуть у повсякденність.
Таким звичайним стане страхітливе,
Що матері із посмішками будуть
Дивитись на скалічених дітей.
Дикунство остаточно знищить жалість.
Дух Цезаря, жадаючи відплати,
З гнівливою Гекатою із пекла
Підніметься і грізно закричить:
"Усім вам смерть!" – і спустить псів війни,
Щоб про злодійство говорили трупи
І сморід тіл, що похорону ждуть.

Входить с л у г а.

Ти посланий Октавієм, напевне?

С л у г а

Так, пане мій.

А н т о н і й

Його листом у Рим

Покликав Юлій Цезар, чи не так?

С л у г а

Одержав він листа і скоро буде,

А на словах сказати він звелів...

(Помічає труп Цезаря.)

О Цезарю!..

А н т о н і й

Душа болить? То відійди і плач.

Заразний сум. Мої набряклі очі,

Побачивши скорботу у твоїх,

Уже сльозяться. Де тепер Октавій?

С л у г а

За десять миль від Риму ночував.

А н т о н і й

Спіши назад і розкажи, що бачив.

Рим в траурі і збуджений жахливо.

Октавію у Римі небезпечно.

Так і скажи йому. – Ні, зачекай!

Ми тіло віднесемо на майдан.

Там я скажу промову і дізнаюсь,

Як ставиться розбурханий народ

До вбивць кривавих Цезаря. Тоді

Ти юному Октавію точніше

Становище зумієш зобразити.

Ну, помагай!

Ідуть геть, несучи труп Цезаря.

Сцена друга

Форум.

Входять Б р у т, К а с с і й
та натовп г р о м а д я н.
Г р о м а д я н и
Бажаєм звіту! Поясніть причину!

Б р у т
Тоді за мною й слухайте мене. –
Ти, Кассію, піди на іншу площу,
Поділимо цей натовп. –
Хто слухати мене бажає, – стійте;
Хто хоче, хай за Кассієм іде;
Ми звіт дамо народу, задля чого
Убитий Цезар.
1-й г р о м а д я н и н
Хочу Брута чути.

2-й г р о м а д я н и н
Я Кассія послухаю, а потім
Зіставимо ми докази обох.
Кассій іде з частиною натовпу.
Брут сходить на трибуну.
3-й г р о м а д я н и н
Тихіше! Брут готовий говорити.

Б р у т
Дослухайте терпляче до кінця.
Римляни, співгромадяни, друзі! Вислухайте, чому я вчинив так, і мовчіть, щоб усі мене чули. Вірте мені задля моєї честі і покладіться на мою честь, щоб повірити. Судіть мене на свій розсуд і напружте свій розум, щоб судити краще. Якщо є у цьому зібранні хоч один, хто щиро любив Цезаря, то я скажу йому: любов Брута до Цезаря була не меншою, ніж його. І якщо він питає мене, чому Брут повстав проти Цезаря, то ось моя відповідь: не тому, що я любив Цезаря менше, а тому, що я більше любив Рим. Чому б ви віддали перевагу: щоб Цезар був живий, а ви померли рабами, або щоб Цезар помер, а ви всі жили вільними людьми? Цезар любив мене, і я його оплакую; йому посміхалась удача, і я радів за нього; я шанував його за доблесть, але він був властолюбним – і я убив його. Отож, за його любов – сльози; за його удачі – радість; за його доблесть – пошана; за його властолюбство – смерть. Хто з вас такий нищий, щоб бажав стати рабом? Якщо такий є, хай скаже, – я образив його. Хто з вас настільки здичавів, що не хоче бути римлянином? Якщо такий є, хай скаже, – я образив його. Хто з вас такий паскудний, що не любить свою вітчизну? Якщо такий є, хай скаже, – я образив його. Я чекаю відповіді.

У с і. Такого немає, Бруте!

Б р у т. Отже, я нікого не образив. Я вчинив із Цезарем так, як ви вчинили б з Брутом. Причина його смерті записана у сувоях Капітолія; слава його заслуг не применшена; провина, за яку він поплатився смертю, не перебільшена.

Входять А н т о н і й та і н ш і з тілом Ц е з а р я.

Ось несуть його тіло. Йому віддасть останню шану Марк Антоній, який, хоч і непричетний до його смерті, але виграє від неї – він буде жити в республіці. В такому ж виграші буде кожен з вас. Ось моє останнє слово: так само, як я убив свого кращого друга задля блага Рима, так я уб'ю себе тим же кинджалом, якщо моїй вітчизні буде необхідна моя смерть.

У с і

Живи, наш Бруте! Просимо, живи!

1-й г р о м а д я н и н

Додому із тріумфом віднесімо!

2-й г р о м а д я н и н

Йому між предків статую поставмо!

3-й г р о м а д я н и н

Хай Цезарем він стане.

4-й г р о м а д я н и н

Увінчаймо

Все краще, що у спадок він дістав.

1-й г р о м а д я н и н

З пошаною додому проведімо...

Б р у т

Співгромадяни!

2-й г р о м а д я н и н

Тихше! Мовить Брут.

1-й г р о м а д я н и н

Увага!

Б р у т

Друзі, я піду один,

А вас прошу з Антонієм лишитись.

Віддайте праху Цезаря пошану,

А також славі й доблесті його.
Про них в своїй промові Марк Антоній
Вам всім за нашим дозволом розкаже.
І поки він промови не закінчить,
Я закликаю вас лишатись тут.
(Іде геть.)

1-й г р о м а д я н и н
Послухаймо Антонія промову.

3-й г р о м а д я н и н
Хай Марк Антоній зійде на трибуну.
Ми всі готові слухати його.

А н т о н і й
Завдячую, що можу говорити,
Я Бруту.
(Сходить на трибуну.)

4-й г р о м а д я н и н
Що про Брута він сказав?

3-й г р о м а д я н и н
Що дозволом із нами говорити
Завдячує він Бруту. Тільки це.

4-й г р о м а д я н и н
Посмів би він сказати щось недобре!

1-й г р о м а д я н и н
Цей Цезар був тираном.

3-й г р о м а д я н и н
Так, звичайно.
Як добре, що його позбувся Рим!

2-й г р о м а д я н и н
Послухаймо Антонія. Тихіше!

А н т о н і й
О римляни!
У с і

Послухаймо його.

А н т о н і й

Співгромадяни, друзі, побратими!
Не славити я Цезаря прийшов,
А поховати. Зло переживає
Людину, а добро ховають з нею.
Хай буде так і з Цезарем. Сказав
Вам чесний Брут, що Цезар – властолюбець.
Якщо це так, то властолюбство – гріх,
За нього Цезар тяжко поплатився.
Я з дозволу, що дав шляхетний Брут
Та інші гідні і шановні люди,
Прощальне слово Цезарю скажу.
Він був для мене щирим, вірним другом.
Та Брут сказав, що Цезар властолюбний,
А Брут, звичайно, чесний чоловік.
Гнав Цезар в Рим багато полонених,
Їх викупом збагачував казну.
Чи можна це назвати властолюбством?
Коли бідняк стогнав, то Цезар плакав, –
Чи властолюбець має співчуття?
Та Брут його вважає властолюбним,
А Брут достоту чесний чоловік.
Всі бачили, як в свято Луперкалій
Корону тричі я йому підносив, –
Він тричі відхиляв. Це властолюбство?
Та властолюбним Брут його вважає,
А Брут, всі знають, чесний чоловік.
Тому, що каже він, не суперечу.
Я тільки те, що знаю, вам кажу.
Ви Цезаря любили за заслуги,
Чому ж за ним не плачете тепер?
Де розум ваш? Невже утік до звірів,
Що люди збожеволіли? – Пробачте.
Душа моя – у Цезаря в труні.
Дозвольте зачекати, щоб вернуласьь.

1-й г р о м а д я н и н

Мені здається, він говорить правду.

2-й г р о м а д я н и н

Як розібратись, то несправедливо
Убитий Цезар.

3-й г р о м а д я н и н

Справді. Я боюсь,
Що замість нього прийде хтось ще гірший.

4-й г р о м а д я н и н

Ви чули? Відхилив корону Цезар,
То, значить, властолюбним він не був?

1-й г р о м а д я н и н

Тоді вони поплатяться за вбивство.

2-й г р о м а д я н и н

В Антонія від сліз червоні очі.

3-й г р о м а д я н и н

Він в Римі благородніший за всіх.

4-й г р о м а д я н и н

Тихіше! Знову він заговорив.

А н т о н і й

Ще вчора Цезар міг єдиним словом
Світ зупинити, а тепер його
Вже не вшанує і злидар останній.
О римляни! Коли б я захотів
Схилити вас до помсти і повстання,
Зашкодив би я Кассію і Бруту,
Які – шановні люди, знають всі.
Я їм нічим зашкодити не хочу.
Скоріше я померлому, собі,
Вам, громадяни, заподію шкоду,
Аніж таким вельмишановним людям.
Та я знайшов у Цезаря пергамент
З печаткою; як видно, заповіт.
Коли б увесь народ його почув, –
Хоч я його читати не збираюсь, –
Він цілував би Цезареві рани,
В крові священній хусточки мочив;

Хоч волосок собі просили б люди
На пам'ять, щоб, вмираючи, його
Заповісти нащадкам, як коштовність.

4-й г р о м а д я н и н
Антонію, читай нам заповіт!

Г р о м а д я н и
Послухаймо його останню волю!

А н т о н і й
Ні, друзі, не повинен я читати.
Вам нащо знать, як Цезар вас любив?
Ви ж - люди, не колоди, не каміння,
А заповіт вас може запалити,
На бунт підняти, з розуму звести.
Що б тут було, коли б ви всі дізнались,
Що він обрав у спадкоємці вас?

4-й г р о м а д я н и н
Читай нам заповіт! Його почути
Ми хочемо. Антонію, читай!

А н т о н і й
Та зачекайте, стримайтесь! Бо я
Обмовився, сказавши вам про нього.
Зашкодити боюсь шановним людям,
Чиї кинджали й руки у крові.

4-й г р о м а д я н и н
Вони зрадники, а не шановні люди.
Г р о м а д я н и
Волю Цезаря! Заповіт!

2-й г р о м а д я н и н
Вони злодії і вбивці! Читай заповіт!

А н т о н і й
Примущуєте ви мене читати?
Тож тіло обступіть, зробивши круг.
Я покажу, який заповідач.

Чи можу я тепер зійти з трибуни?

У с і

Звичайно.

2-й г р о м а д я н и н

Сходь!

3-й г р о м а д я н и н

Спускайся!

Антоній сходить з трибуни.

4-й г р о м а д я н и н

Станьмо в круг!

1-й г р о м а д я н и н

Подалі від труни. Не напірайте!

2-й г р о м а д я н и н

Антонію звільніть хоч трохи місця!

А н т о н і й

Вільніше станьте. Не тісніться так.

Г р о м а д я н и

Назад! Вільніше станьте! Розступіться!

А н т о н і й

Хто ще не втратив сліз, нехай заплаче.

Цю тогу всі ви знали; пам'ятаю,

Як Цезар вперше одягнув її.

Було це у наметі, в літній вечір,

В той день, коли нервійців він розбив.

Ось слід кинджала Кассія, дивіться!

Сюди його ударив злісний Каска,

А ось сюди – любимий ніжно Брут.

Коли ж кинджал він висмикнув із рани,

Кров Цезаря рвонулася за ним,

Мов до дверей, щоб там переконатись,

Чи то не Брут жорстоко грюкнув в них.

Бо Брут завжди був Цезарів любимчик,

Як він любив – відомо і богам.

То був найзліший із усіх ударів:

Коли кинджал заніс підступний Брут,

Невдячність друга більше, аніж зброя,

В цю мить смертельно вразила його.
І от, закривши тогою обличчя,
Перед підніжжям статуї Помпея,
З якої кров його стікала, впав
Могутній Цезар. О, страшне падіння!
Співгромадяни! Я, і ви, ми всі
Упали з ним, віддавши владу зраді.
Ви плачете? Вас охопила жалість?
Це щирі сльози благородних душ.
Ви плачете, побачивши порізи
На тозі Цезаря? Тоді сюди погляньте!
Ось Цезар сам, ось вигляд ран його.
(Відкриває тіло.)

1-й г р о м а д я н и н
Жахливий вигляд!

2-й г р о м а д я н и н
О шляхетний Цезар!
3-й г р о м а д я н и н
Нещасний день!

4-й г р о м а д я н и н
О зрадники і вбивці!
1-й г р о м а д я н и н
Видовище криваве!

2-й г р о м а д я н и н
Помста! Помста!
У с і
Вставаймо! Помста! Розшукаймо їх!
Спалити! Вбити! Жодного убивці
Не пощадити!

А н т о н і й
Римляни, заждіть!

1-й г р о м а д я н и н
Послухайте, говорить Марк Антоній!

2-й г р о м а д я н и н

Послухаймо його, співгромадяни!
Ми підемо за ним і з ним вмиремо.

А н т о н і й

Не хочу, друзі, вас раптово кинуть
У вир подій, у безоглядний бунт.
Ті, хто убили Цезаря, шляхетні.
Образ їх особистих я не знаю;
Усі вони, шановні і розумні,
Вам пояснити можуть вчинок свій.
Я не прийшов серця вам запалити,
Бо не промовець я, такий як Брут;
Людина я відверта і пряма.
Я друга шанував. Тому, напевне,
Вони мені дозволили промову,
Що ні ваги, ні пристрасті, ні сили
Немає у моїх простих словах.
Я те кажу, що вам самим відомо.
Ось рани Цезаря – заціплені вуста,
Та хай вони говорять замість мене.
Якби я Брутом був, а Брут був мною,
Такий Антоній запалити б зміг
У вас серця; він дав би кожній рані
По язика і все каміння Рима
Повстати змусив язиками ран.

Г р о м а д я н и

Вставаймо всі!

1-й г р о м а д я н и н

Паліть будинок Брута!

3-й г р о м а д я н и н

Шукайте змовників!

А н т о н і й

Послухайте мене!

Г р о м а д я н и

Послухаймо Антонія! Тихіше!

А н т о н і й

Повстали ви, не знаючи іще, –
Чим Цезар заслужив таку прихильність.
Від мене ви повинні це почути:
Забули зовсім ви про заповіт.

У с і

Так! Заповіт! Послухаймо уважно!

А н т о н і й

Там сказано і скріплено печаттю,
Що кожному із римських громадян
По сімдесят п'ять драхм залишив Цезар.

2-й г р о м а д я н и н

Ми помстимося, Цезарю, за тебе!

3-й г р о м а д я н и н

О Цезарю!

А н т о н і й

Дослухайте мене!

Крім того він усі сади і луки
Вздовж Тібра із альтанками своїми
Вам заповів у вічне володіння,
Щоб розважались ви, гуляли там.
Таким був Цезар! Хто його замінить?

1-й г р о м а д я н и н

Ніхто, ніхто! Берімося до справи!
В святому місці спалимо ми прах
І тими ж головешками запалим
Будинки зрадників. – Несімо ж тіло!

2-й г р о м а д я н и н

Вогню добудьте!

3-й г р о м а д я н и н

Лавки поламайте!

4-й г р о м а д я н и н

Ламайте рами, двері, все що є!
Натовп іде геть з тілом Цезаря.

А н т о н і й

На власні ноги ти вже звівся, бунте, –

Іди, куди захочеш!

Входить с л у г а.

Що ти скажеш?

С л у г а

Мій пане, щойно в Рим прибув Октавій.

А н т о н і й

Де він?

С л у г а

В будинку Цезаря з Лепідом.

А н т о н і й

Іду до них. З'явився вчасно він.

Фортуна посміхнулась нам сьогодні

І, думаю, ні в чому не відмовить.

С л у г а

Я чув, як він казав, що Брут і Кассій

Тікали стрімголов крізь браму Рима.

А н т о н і й

Пронюхали, напевне, що народ

Підбурих я. Веди мене до друзів.

Ідуть геть.

Сцена третя

Вулиця.

Входить поет Цінна.

Ц і н н а

Наснилося мені, що бенкетую

Я з Цезарем. Тяжкі передчуття

Настійливо затримували вдома,

Та щось мене примусило піти.

Входять г р о м а д я н и.

1-й г р о м а д я н и н. Яке твоє ім'я?

2-й г р о м а д я н и н. Куди ідеш?

3-й г р о м а д я н и н. Де ти живеш?

4-й громадянин. Одружений чи ні?

2-й громадянин. Відповідай усім прямо.

1-й громадянин. Так, і коротко.

4-й громадянин. Так, і до ладу.

3-й громадянин. Так, і правдиво. Це буде найкраще для тебе.

Цінна. Яке моє ім'я? Куди я їду? Де я живу? Одружений чи ні? Відповідати усім прямо, коротко, правдиво і до ладу. Кажучи правду, я нежонатий.

2-й громадянин. Це все одно, що сказати: хто жонатий, той дурень. Не одержав би ти за це від мене стусана. Відповідай прямо.

Цінна. Прямо: їду на похорон Цезаря.

1-й громадянин. Як друг чи як ворог?

Цінна. Як друг.

2-й громадянин. Оце пряма відповідь.

4-й громадянин. Де ти живеш? Коротко.

Цінна. Коротко: живу біля Капітолія.

3-й громадянин. Яке твоє ім'я? Чесно.

Цінна. Чесно: зовусь я Цінна.

1-й громадянин. Рвіть його на шматки! Він змовник!

Цінна. Я поет Цінна! Я поет Цінна!

4-й громадянин. Рвіть його за погані вірші, рвіть його!

Цінна. Я не змовник Цінна.

4-й громадянин. Все одно, він зветься Цінна. Вирвемо це ім'я із його серця і покінчимо з ним.

3-й громадянин. Рвіть його на шматки, рвіть його!

Громадяни кидаються на поета Цінну і вбивають його.

Головешок сюди! Палаючих головешок! Для Брута! Для Кассія! Паліть усе! Одні хай підуть до будинку Деція, другі – до будинку Каски, треті – до будинку Лігарія. Ходімо!

Ідуть геть.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Сцена перша

Рим. Кімната в домі Антонія.

Антоній, Октавій і Лепід сидять за столом.

Антоній

Загинуть всі, відмічені у списку.

Октавій

І брат Лепіда теж. Лепіде, згоден?

Л е п і д

Я згідний.

О к т а в і й

Ось, Антонію, познач.

Л е п і д

З умовою, Антонію, що згине

І Публій, син сестри твоєї, теж.

А н т о н і й

Помре і він; йому знак смерті ставлю.

Сходи в будинок Цезаря, Лепіде,

За заповітом. Вирішимо ми,

Як дещо нам урізати зі спадку.

Л е п і д

Я вас застану тут?

О к т а в і й

Як не застанеш,

То в Капітолій ти тоді приходь.

Лепід іде геть.

А н т о н і й

Тупий і жалюгідний чоловік,

Що здатний бути лиш на побігеньках!

І він третину всесвіту дістане?

О к т а в і й

Так вирішив ти сам, і голос свій

Він мав із нами на таємній раді,

Коли складали проскрипційний список.

А н т о н і й

Октавію, я довше жив на світі.

Ми почесні покладемо на нього,

Щоб ніс він замість нас і всю ганьбу.

Хай тягне їх, як золото – осел,

Потіючи і кречучи з натуги,

Куди поведемо чи поженемо.

Він донесе нам скарб туди, де треба,
А там ми розвантажимо його,
І хай тоді на вигоні пасеться
І вухами лопоче.

О к т а в і й

Так і буде.

Та все ж він мужній і хоробрий воїн.

А н т о н і й

Як і мій кінь, Октавію. За це
Його я забезпечую кормами.
Коня навчив я мчати, і стрибати,
І раптом зупинятись на скоку,
Виконуючи всі мої команди.
Приблизно так потрібно і Лепіда
Учити, направляти й підганяти.
Безмозкий чолов'яга, він живе,
Як покидьками, думкою чужою
І за взірець бере чужі обноси.
Знаряддам тільки здатний він служити.
Октавію, тепер про головне.
Уже зібрали військо Брут і Кассій.
Нам треба швидко подолати їх.
Повинні ми союз наш закріпити
І згуртувати всі наявні сили.
Давай-но обговоримо удвох,
Як краще скриті підступи розкрити
І явні небезпеки відвести.

О к т а в і й

Я згоден. Як на прив'язі ведмідь,
Оточені ми злими ворогами.
Боюся, що під посмішками їх
Якісь безчесні підступи таяться.

Ідуть геть.

Сцена друга

Табір поблизу Сард.

Перед наметом Брута.
Барабани.
Входять Б р у т, Л ю ц і л і й і воїни.
Т и т і н і й та П і н д а р зустрічають їх.

Б р у т
Стій!
Л ю ц і л і й
Військо, стій!

Б р у т
Люцілію, скажи,
Чи є новини? Чи далеко Кассій?

Л ю ц і л і й
Він зовсім близько. З Піндаром привіт
Тобі прислав.
Піндар подає Бруту листа.
Б р у т
(прочитавши лист)
Привіт його ласкавий. –
Чи твій господар так змінився сам,
Чи внаслідок якогось наговору,
Та він мене примусив жалкувати
За зробленим. Коли прибуде він,
Все роз'ясниться.
П і н д а р
Можу я сказати,
Що виявиться він таким, як був, –
Весь сповнений розсудливості й честі.

Б р у т
Не сумніваюсь. – Підійди до мене,
Люцілію. Як він тебе прийняв?

Л ю ц і л і й
Поштиво і люб'язно, як годиться;
Та не було душевного тепла,
Відвертості і щирості в розмовах,
Як це було раніше.

Б р у т

Означають

Ці прояви, що друг наш охолов.

Люцілію, зазнач: коли любов

Холоне, то з'являється поштивість.

Довірі не потрібні викрутаси.

Брехливий друг, мов норовистий кінь,

Приваблює і статтю, і ходою,

Але, коли пришпорити його,

Слабіє і чвалає, наче шкапа. –

Веде сюди він військо?

Л ю ц і л і й

Заночує

Частина війська в Сардах, а кіннота

Із Кассієм до ночі буде тут.

Тупіт за сценою.

Б р у т

Та ось і він. Піди йому назустріч.

Входить К а с с і й з військом.

К а с с і й

Стій!

Б р у т

Передай команду!

1-й с о л д а т

Стій!

2-й с о л д а т

Стій!

3-й с о л д а т

Стій!

К а с с і й

Шляхетний брате, ти мене образив.

Б р у т

Не ображав я навіть ворогів.

Боги мої! Я міг образить брата?

К а с с і й

Під стриманістю ти ховаєш злість.

Якщо ти тільки...

Б р у т

Кассію, тихіше.

Спокійно поговоримо з тобою.

Та тут, перед очима наших військ,

Не будемо сваритись. Їм потрібно

Подати приклад злагоди і згоди.

Тож треба відвести їх, і тоді

Мені в наметі висловиш докори.

К а с с і й

Гей, Піндаре! Начальникам скажи,

Нехай подалі відведуть загони.

Б р у т

Люцілію, і ти зроби те ж саме.

Нікого не впускайте у намет.

Нехай вартують Люцій і Титіній.

Ідуть геть.

Сцена третя

У наметі Брута.

Входять Б р у т і К а с с і й.

К а с с і й

Мене образив ти, бо так суворо

Покараний тобою Люцій Пелла

За хабарі, які він брав у Сардах.

За нього я просив тебе в листі,

Та ти його залишив без уваги.

Б р у т

Таким проханням ти себе образив.

К а с с і й

Не можна у такий тривожний час

Союзників карати за дрібниці.

Б р у т

Але й про тебе, Кассію, говорять,

Що ти і сам нерідко грієш руки –
За золото посади роздаєш
Негідним людям.

К а с с і й

Що?! Я грію руки?
Якби не був ти Брутом, то, клянусь,
Для тебе ці слова були б останні!

Б р у т

Порок прикрило Кассія ім'я,
І кара зовсім знітилася.

К а с с і й

Кара?

Б р у т

Ти пригадай-но Березневі Іди:
Хіба несправедливо був убитий
Великий Цезар? Хто із нас кинджал
Встромив у нього, як негідник нищий,
Не задля справедливості? Ми всі
Здолали найвеличнішого мужа
За те, що він злочинства прикривав.
Невже тепер сплямуємо ми руки
І продамо за мотлох нашу честь?
Тоді вже краще гавкати на місяць
Безрідним псом, аніж вчинити так.

К а с с і й

Не гавкай ти на мене: я не стерплю.
Забувшись, ти принижуєш мене.
Я старший і досвідченіший воїн,
Тому й посади краще роздаю.

Б р у т

Ні, Кассію.

К а с с і й

Ні, так.

Б р у т

Кажу я: ні!

К а с с і й

Доволі, бо терпець мені урветься.

Побережися краще, не дратуй.

Б р у т

Як бачу, ти – людина жалюгідна.

К а с с і й

Невже і справді?

Б р у т

Слухай же мене.

Я маю намір все тобі сказати.

Чи я злякаюсь показного гніву

Або шалених поглядів твоїх?

К а с с і й

Боги мої! Я маю це терпіти!

Б р у т

Так, і не тільки це. Або бісись,

Аж поки лусне гордовите серце.

Рабів своїх гарячністю лякай,

Нехай вони тремтять. Мені лякатись?

Поводитись догідливо і скромно

При спалахах нестриманого дуру?

Його отруту проковтнеш ти сам,

Хоча б ти й подавився. Ти віднині

Для мене посміховисько – і тільки,

Коли скипиш.

К а с с і й

Ось до чого дійшло!

Б р у т

Себе ти кращим воїном назвав, –

Тож виправдай свою хвальбу на ділі,

Зроби мені приємність. Буду радий

Навчатися у доблесних людей.

К а с с і й

До мене, Бруте, ти несправедливий.

Назвав себе я старшим, а не кращим.
Хіба сказав я "кращий"?

Б р у т
Все одно:
Сказав чи не сказав.

К а с с і й
Мене б і Цезар
Так не образив.
Б р у т
З ним би ти не смів
Поводитись так само, як зі мною.

К а с с і й
Я не посмів би?
Б р у т
Так, беззаперечно.

К а с с і й
Я не посмів би так себе вести?

Б р у т
Клянусь твоїм життям, що не посмів би.

К а с с і й
Не зловживай моїм терпінням, Бруте,
Бо те зроблю, за чим ще пожалкую.

Б р у т
Жалкуй за тим, що ти уже зробив.
Мене твої погрози не турбують.
Вони, як вітерець, летять повз мене:
Озброєний я честю проти них.
Я посилав за золотом до тебе –
Мені відмовив ти. Я не принижусь
До засобів безчесних, щоб здобути
Прокляті гроші. Краще переллю
У драхми по краплині кров свою,
Перекарбую серце на монети,
Ніж буду відбирати у селян

Із загрубілих рук останні гроші.
Я не для себе золото просив –
Відмовив ти у сплаті легіонам.
Чи прикрашає Кассія цей вчинок?
Чи міг би я з тобою так вчинити?
Коли таким жадібним стане Брут,
Що приховає золото від друга,
Хай блискавками вб'ють його боги!

К а с с і й
Тобі не відмовляв я.

Б р у т
Відмовляв.
К а с с і й
Та ні! Мої слова перекрутив
Дурний гонець. Ти краєш серце, Бруте!
Недоліки у друзях вибачають,
А ти їх перебільшуєш лишень.

Б р у т
Вони мене болюче зачепили.

К а с с і й
Не любиш ти мене.

Б р у т
Лиш вад твоїх.
К а с с і й
Друг не повинен вади помічати.

Б р у т
Підлесники не помічають вад,
Хоч б вони були, як той Олімп.

К а с с і й
То хай ідуть Антоній і Октавій,
Щоб лиш мені помститися! Стомився
Я від життя. Ненависний я другу.
Аж до нестями брат мене довів.
Я зганьблений, як раб. Мої гріхи

Розібрані і завчені напам'ять,
Щоб при нагоді кинути в обличчя.
Я виплакав би душу із очей!
Ось мій кинджал, я відкриваю груди.
В них серце, що за золото дорожче,
Цінніше за Плутонові скарби.
Ним відшкодую золото, в якому
Тобі відмовив я. Візьми його,
Якщо ти тільки римлянин. Клинок
Встроми, немов у Цезаря. Я знаю,
Що в мить фатальну ти його любив
Сильніше, аніж будь-коли мене.

Б р у т
Сховай кинджал у піхви. Скільки хочеш
Біснуйся, – цим ти сам себе ганьбиш.
Не стримуйся, ти надто запальний.
О Кассію, з ягням ти маєш справу:
В мені вогню, як в кремені, нема.
Він від удару висікає іскру,
Та тут же і холоне.

К а с с і й
Буде Кассій
Для Брута посміховиськом служити,
Коли не може стримати свій шал?

Б р у т
Я також був нестриманим з тобою.

К а с с і й
Хоч це ти визнав. Ну, подай же руку!

Б р у т
І серце дам.
К а с с і й
О Бруте!..

Б р у т
Що? Кажі.
К а с с і й

Від матері дістав я цю гарячність.
Люби мене настільки, щоб її
Витримувати.
Б р у т
Кассію, віднині
Твій Брут тобі прощати буде лайку,
Немов то мати лається твоя.

П о е т
(за сценою)
Впустіть мене в намет до полководців!
У них там сварка. Їх одних не можна
Лишати.

Л ю ц і л і й
(за сценою)
Ні, до них я не впускаю.

П о е т
(за сценою)
Лиш смерть мене затримає!
Вбігає П о е т, за ним – Л ю ц і л і й,
Т и т і н і й і Л ю ц і й.
К а с с і й
Ти що?
П о е т
Соромтесь, полководці! Не сваріться!
До дружби вас і злагоди зову.
Прислухайтесь: я довше вас живу.

К а с с і й
Ха-ха! Римує цинік препогано!

Б р у т
Геть звідсіля! Залиш намет, зухвальцю!

К а с с і й
Не переймайся, він завжди такий.

Б р у т
Ні, Кассію, не час для блазнювання.

Не місце віршомазам на війні. –
Шановний, геть!

К а с с і й
Іди, поете, звідси!
П о е т іде геть.

Б р у т
Люцілію й Титінію! Військам
Скомандуйте ставати на ночівлю.

К а с с і й
Повернетесь з Мессалою сюди
Якнайскоріше.
Б р у т
Дай вина нам, Люцій!
Л ю ц і й іде геть.

К а с с і й
Не знав я, що і ти скипіти можеш.

Б р у т
О Кассію, гнітить мене скорбота.

К а с с і й
Забув ти філософію свою,
Якщо ти так знегодам піддаєшся.

Б р у т
Хто стерпить горе? Порція померла.

К а с с і й
Що? Порція?
Б р у т
Так, Порція моя.

К а с с і й
І я уникнув смерті, як на тебе
Накинувся? Яка болюча втрата!
Вона хворіла?
Б р у т

Дуже сумувала
За мною і тому, що вороги,
Антоній і Октавій, так зміцніли.
Гонець приніс мені невтішну звістку,
Що у нестях Порція сама
Палаюче вугілля проковтнула.

К а с с і й
Тому й померла?
Б р у т
Так.
К а с с і й
Боги, боги!
Входить Л ю ц і й з вином і свічкою.
Б р у т
Про неї більш ні слова. – Дай вина! –
Втоплю я сварку, Кассію, у ньому.
(П'є.)

К а с с і й
Наповни кубок, Люцію, по вінця!
Я відчуваю невтоленну спрагу:
Любов'ю Брута вдосталь не нап'юсь.
(П'є.)

Б р у т
Титінію, ввійди!
Л ю ц і й виходить.
Входять Т и т і н і й і М е с с а л а.
Привіт, Мессало!
Тепер тісніше сядьмо біля свічки
І наші обговоримо діла.

К а с с і й
О Порціє!
Б р у т
Прошу тебе, доволі. –
Мессало, я одержав нині звістку
Про те, що Марк Антоній і Октавій,
Зібравши сильне військо проти нас,
Тепер ідуть походом на Філіппи.

М е с с а л а

Такі ж новини принесли й мені.

Б р у т

Іще які?

М е с с а л а

У проскрипційні списки

Октавій, Марк Антоній і Лепід

Включили сто senatorів й скарали.

Б р у т

Відомості розходяться з моїми:

Лиш сімдесят senatorів, як пишуть,

Убиті. Серед них і Ціцерон.

К а с с і й

Як – Ціцерон?

М е с с а л а

Він страчений також.

І він до списку чорного потрапив. –

Тобі про це дружина написала?

Б р у т

Ні, не дружина.

М е с с а л а

І звісток про неї

Ти не отримав?

Б р у т

Ні.

М е с с а л а

Це дуже дивно.

Б р у т

Чому питаєш? Є про неї звістка?

М е с с а л а

Ні, Бруте.

Б р у т

Прямо правду говори,

Як римлянин.

М е с с а л а

Як римлянин, сприйми
Всю правду, бо твоя дружина вмерла.

Б р у т
О Порціє, прощай! Ми всі вмеремо.
Була ти також смертною. Ця думка
Мені дасть силу витримати втрату.

М е с с а л а
Отак усі повинні зносити горе.

К а с с і й
Хоча про це я знаю на словах,
Але на ділі виконати не здатний.

Б р у т
Тож повернімось до турбот живих:
Чи треба йти нам ворогу назустріч?

К а с с і й
Ні, не потрібно.

Б р у т
То скажи, чому?

К а с с і й
Хай краще супротивник нас шукає.
Він стомить військо, засоби розтратить.
Ми ж, стоячи на місці, збережемо
На відпочинку сили і бадьорість.

Б р у т
Хороший доказ, та можливий кращий:
Увесь народ від Сард і до Філіпп
Покірний нам, але не добровільно.
Побори й котрибуції його
Дратують, і коли б з'явився ворог,
До нього б невдоволені пристали;
Він став би ще сильнішим, ніж тепер.
Подібних вигід ми його позбавим,
Коли його зустрінемо при Філіппах,
Лишивши невдоволених в тилу.

К а с с і й

Послухай, брате...

Б р у т

Зачекай ще трохи.

Зібрали ми усіх, кого могли.

Давно готові наші легіони.

В зеніті ми, якщо вже не на схилі,

А ворог тільки набирає силу.

В ділах людей приплив є і відплив.

Приплив нас мчить до успіху, з відпливом

На човен наш чекає мілина.

І доки ми на гребені у хвилі,

Повинні ми пливти до перемоги,

Щоб щастя не прогавити.

К а с с і й

Тоді -

Вперед! Рушаймо завтра ж під Філіппи.

Б р у т

Під час розмови вже настала ніч.

Повинні ми природі підкоритись -

Дамо ж собі короткий відпочинок.

Чи все обговорили ми?

К а с с і й

Усе.

Щасливих снів! А завтра - у похід.

Б р у т

Гей, Люцію!

Входить Л ю ц і й.

Подай нічну одежу.

Люцій виходить.

Мессало і Титінію, добраніч!

Хай буде ніч спокійною для нас.

К а с с і й

Погано ми її розпочали.

Нехай між нами більш не буде сварок.

Ти згоден, Бруте?

Б р у т
Так, усе забуто.
К а с с і й
Добраніч, Бруте.
Б р у т
Брате, на добраніч.

Т и т і н і й і М е с с а л а
Добраніч, Бруте.

Б р у т
На добраніч всім.
Всі, крім Брута, виходять.
Входить Л ю ц і й з одягом.
Мій одяг дай. А люття де твоя?

Л ю ц і й
Тут, у наметі.
Б р у т
Ти немов дрімаєш?
Тебе я не картаю: ти стомився.
Хай Клавдій і хто-небудь ще із варти
Відпочивати прийдуть у намет.

Л ю ц і й
(кличе)
Варроне! Клавдію!
Входять В а р р о н і К л а в д і й.
В а р р о н
До ваших послуг, пане.
Б р у т
Будь ласка, ляжте спати у наметі.
Можливо, доведеться вас вночі
З дорученням до Кассія послати.

В а р р о н
То краще нам не спати й вартувати.

Б р у т
Не треба, друзі, ляжте і поспіть.
Можливо, вас будить не доведеться. –

Ось, Люцію, та книга, що шукав я.
Собі в кишеню я її поклав.
Варрон і Клавдій лягають.
Л ю ц і й
Я пам'ятаю, що не брав її.

Б р у т
Пробач, мій хлопче, я такий забудько!
Чи здатний ти дрімоту подолати
І щось під лютню заспівать мені?

Л ю ц і й
Якщо вам це приємно, – я готовий.

Б р у т
Так, хлопче мій. Ти добрий і покірний.

Л ю ц і й
Коритися – обов'язок слуги.

Б р у т
Покорою не варто зловживати.
Я знаю – молодим потрібен сон.

Л ю ц і й
Я трохи вже поспав.

Б р у т
І ще поспиш,
Затримаю тебе я ненадовго.
А жити буду – то тобі віддячу.
Люцій грає і співає, поступово засинаючи.
Дрімотна пісня. Чи не сон-убивця
Своїм жезлом свинцевим доторкнувся
До хлопчика і музику спинив?
Спи, Люцію, тебе будить не буду.
Щоб лютню ти, впустивши, не розбив,
Візьму її. Мій хлопче, на добраніч.
Погляну я, чи закладка лишилась
У книзі, де читав я? Ось вона.
Як тьмяно світить свічка...

З'являється п р и в и д Ц е з а р я.
Гей, хто тут?
Мої стомились очі; через це
Привиділась їм ця страшна примара.
Наблизилась вона... Чи ти існуєш?
Не небожитель? Добрий дух? Чи злий –
Бо захолола кров моя від страху?
Скажи: хто ти такий?

П р и в и д
Злий дух твій, Бруте.
Б р у т
Навіщо ти з'явився?

П р и в и д
Щоб сказати:
Чекай на мене при Філіппах знов.

Б р у т
Зустрінемося ще ми?

П р и в и д
При Філіппах.
Б р у т
Ну добре, я чекатиму тебе.
Привид зникає.
Коли мій страх улігся, привид зник.
А я із ним ще поговорив би. –
Гей, Клавдію й Варроне, прокидайтесь!
Гей, Люцію!
Л ю ц і й
Порвалася струна.

Б р у т
Він думає, що грає він і досі. –
Прокинься, Люцію!

Л ю ц і й
Що, пане мій?
Б р у т
Який ти бачив сон, що так кричав?

Л ю ц і й

Я і не знав, що закричав в-ві сні.

Б р у т

Ні, ти кричав. Ти, певне, щось побачив?

Л ю ц і й

Ні, пане мій.

Б р у т

Ти знову можеш спати. –

Гей, Клавдію! Варроне! Прокидайтесь!

К л а в д і й

Що, пане мій?..

В а р р о н

До ваших послуг, пане.

Б р у т

Чом ви обидва уві сні кричали?

В а р р о н і К л а в д і й

Кричали ми?

Б р у т

Що бачили ви тут?

В а р р о н

Нічого я не бачив.

К л а в д і й

Я також.

Б р у т

До Кассія з привітом поспішайте.

Хай виступить із військом на світанку.

Ми рушимо за ним.

В а р р о н і К л а в д і й

Вже ідемо.

Ідуть геть.

ДІЯ П'ЯТА

Сцена перша

Рівнина поблизу Філіпп.

Входять О к т а в і й, А н т о н і й і їх військо.

О к т а в і й

Антонію, збулись надії наші.

Ти говорив, що ворог на висотах

Закріпиться й не спуститься до нас.

А це не так: їх військо поблизу.

Вони зустрітись хочуть при Філіппах,

Щоб вдарити раніше, аніж ми.

А н т о н і й

Я краще знаю їх і розумію,

Що їх жене сюди. Вони могли б

Блукати десь подалі, та спустились,

Щоб показати вдавану відвагу.

Даремно!

Входить г о н е ц ь.

Г о н е ц ь

Приготуйтеся, полководці!

Підходить ворог строєм бойовим,

Піднявши догори свої знамена.

Тож ви повинні діяти негайно.

А н т о н і й

Октавію, веди свої війська

Без поспіху ліворуч по рівнині.

О к т а в і й

Праворуч поведу, а ти ліворуч.

А н т о н і й

Навіщо без потреби суперечиш?

О к т а в і й

Не суперечу, просто хочу так.

Б'ють барабани.

Входять Б р у т, К а с с і й і їх військо;

Л ю ц і й, Т и т і н і й, М е с с а л а та інші.

Б р у т

Вони стоять, чекають перемовин.

К а с с і й

Титиній, стій! Ми підемо до них.

О к т а в і й

Антонію, дамо сигнал до бою?

А н т о н і й

Ні, Цезарю, хай перші нападуть.

Та їх вожді бажають говорити.

О к т а в і й

Ні з місця до сигналу!

Б р у т

Почнем зі слів, а битись будем потім?

О к т а в і й

Слова ви більше любите, ніж ми.

Б р у т

Октавію, хороше слово краще,

Аніж удар поганий.

А н т о н і й

Свій удар

Ти любиш приправляти добрим словом.

Хіба не ти, кинджал встромивши в серце,

Кричав: "Великий Цезарю, живи!"

Б р у т

Антонію, як б'єшся ти, не знаю,

Та обікрав гіблейських бджіл язик твій,

Забравши в них весь мед.

А н т о н і й

І жала теж?

Б р у т

Так, і дзижчання. Перше ніж жалити,

Ти дуже надокучливо дзижчиш.

А н т о н і й

Ви, злодії, не так себе вели,
Коли у грудях Цезаря зіткнулись
Кинджали ваші підлі. Наче мавпи,
Ви шкірилися і лащилися, як пси,
По-рабськи перед Цезарем ви гнулися,
А Каска, боягуз, підкравшись ззаду,
Його ударив в спину. Лестуни!

К а с с і й

Ну, Бруте, можеш дякувати собі:
Якби ти вчасно Кассія послухав,
Язик його не обмовляв би нас.

О к т а в і й

До справи! Вас слова у піт ввігнали,
Та червоніші краплі бій пролле.
Я меч підняв на змовників.
Дивіться!
Коли у піхви я його верну?
Коли помщуся за тридцять три удари
У Цезаря, або коли уб'є
Підступна зрада Цезаря нового.

Б р у т

Ти, Цезарю, від вбивця не впадеш,
Якщо його з собою не привів ти.

О к т а в і й

Не для твого меча я народився.

Б р у т

Юначе, був би ти в роду найкращим,
Почеснішої смерті б не обрав.

К а с с і й

Такої честі цей школяр не вартий,
Тим більше,— цей розпусник і пияк!

А н т о н і й

Ти не змінився, Кассію!

О к т а в і й

Ходімо. –

Ми кидаємо виклик вам в обличчя.

Насмілитесь, – зустрінемося у полі,

А ні, – то почекаємо іще.

Октавій і Антоній із військом ідуть геть.

К а с с і й

Дми, вітре! Хвиле, бий! Пливи, наш човне!

Довіримося випадку і долі.

Б р у т

Люцілію, послухай...

Л ю ц і л і й

(підходячи до нього)

Що? Кажіть...

Брут і Люцілій тихо розмовляють.

К а с с і й

Мессало!

М е с с а л а

Що накажеш ти?

К а с с і й

Мессало,

Сьогодні день народження мого.

Подай же руку й будь мені за свідка,

Що змушений я нині, як Помпей,

Поставити усі свободи наші

Цілком в залежність від одної битви.

Ти знаєш, я прихильник Епікура,

Але тепер я погляди змінив

І починаю вірити в прикмети.

Коли ми йшли із Сард, на стяг передній

Спустились, як на сідало, орли

І жадібно із рук легіонерів

Хапали корм. Вони нас провели

Аж до Філіпп, та нині раптом зникли.
На зміну їм злетілось вороння
І коршаки; кружляючи над нами,
Вони за здобич мають нас. Їх тіні
Покровом згубним понад нами виснуть,
Мов військо вже приречене на смерть.

М е с с а л а

Не вір у це.

К а с с і й

Я лиш частково вірю,
Та дух бадьорий і твердий мій крок.
Готовий я пройти крізь небезпеки.

Б р у т

(продовжуючи розмову з Люцілієм)

Люцілію, ось так...

К а с с і й

Шляхетний Бруте,
Нехай оберігають нас боги,
Щоб мирно ми, як друзі, постаріли.
Але такі мінливі наші долі,
Що до всього готовим треба бути.
Якщо нас переможуть у бою,
То тут ми розмовляємо востаннє.
Що зробиш ти у випадку поразки?

Б р у т

Я відповідно поглядам своїм
Катона засудив за самогубство.
Чому, не знаю, я вважаю підлим
Собі самому вкоротити віку
Зі страху перед тим, що жде тебе.
Готовий я, озброївшись терпінням,
Чекати на ухвалу вищих сил,
Яким усі підвладні.

К а с с і й

Отже, згоден,
Як раб, під час тріумфу переможців
Ввійти за колісницею у Рим?

Б р у т

Ні, Кассію! Знай, римлянине гідний,
Що у кайданах в Рим не ввійде Брут.
Високий дух у нього. Нині бій
Скінчить почате в Березневі Іди.
Чи доведеться стрінутись – не знаю.
Тому прощаймось, як в останній раз.
Прощай навіки, Кассію, прощай!
Як стрінемось іще, то посміхнемось,
А ні, – то розпрощались, як брати.

К а с с і й

Прощай навіки, Бруте, так, навіки!
Як стрінемось іще, то посміхнемось,
А ні, – то розпрощались, як брати.

Б р у т

Ходімо! О, якби завчасно знати,
Чим закінчиться цей тривожний день!
Та добре вже хоч те, що закінчиться;
Тоді кінець дізнаємось. – Вперед!

Ідуть геть.

Сцена друга

Поле бою. Бойовий сигнал.

Входять Б р у т і М е с с а л а.

Б р у т

Мессало, із наказом поспіши
До легіонів, що стоять в резерві.
Хай кинуться у бій. Помітив я,
Що опір військ Октавія послабшав.
Раптовий натиск зовсім їх зімне.
Скачи, Мессало: хай негайно вдарять.

Ідуть геть.

Сцена третя

Інша частина поля бою.

Шум битви. Входять К а с с і й і Т и т і н і й.

К а с с і й

Титінію, дивись: біжать паскуди!

Я ворогом зробився для своїх.

Почав тікати й наш прапорonoсець, –

Його убивши, прапор я забрав.

Т и т і н і й

Зарано Брут у бій резерви кинув.

Октавія він подолати встиг,

Та узялись солдати грабувати,

А нас кільцем Антоній оточив.

Входить П і н д а р.

П і н д а р

Господаре, біжи, біжи скоріше,

Бо Марк Антоній захопив твій табір.

Рятуйся, славний Кассію, біжи!

К а с с і й

Та горб від них далеко. Подивися,

Титінію, там табір, де горить?

Т и т і н і й

Там, Кассію.

К а с с і й

Якщо мені ти друг,

Візьми мого коня й скачи скоріше

До війська он того і мчи назад,

Щоб принести відомості правдиві:

Чи друзі то, чи наші вороги.

Т и т і н і й

Я з бистротою думки повернуся.

(Іде геть.)

К а с с і й

Слідкуй за ним, мій Піндаре; зійди

На горб оцей, – я сам короткозорий, –

І говори мені, що бачиш в полі.

Піндар сходить на горб.

В цей день я народився. Вийшов строк.

Де розпочав, там і скінчити мушу.

Життя пройшло свій круг. – Ну, що ти бачиш?

П і н д а р

(згори)

О пане мій!

К а с с і й

Що бачиш, говори?

П і н д а р

Оточений Титіній звідусіль.

За ним з десятків вершників помчало.

Він скаче... Та вони його нагнали.

Титіній... Ось він сходить із коня...

За сценою радісні крики.

Вони кричать від радості. Ти чуєш?

К а с с і й

Доволі, не дивись. – Я, боягуз,

Все зволікав з розв'язкою, щоб врешті

Схопили друга на моїх очах!

Піндар сходить з горба.

Мій Піндаре, до мене підійди.

Коли тебе, парфянина, в полон

Я взяв, то ти мені запрягнувся

Зробити все, що накажу тобі,

А я за це життя тобі дарую.

Дотримай клятву і одержиш волю.

Цей славний меч, що Цезаря убив,

Встроми мені у груди. Ось руків'я.

Як тільки я лице своє закрию,

Убий мене.

Піндар заколює його.

Ти, Цезарю, помстився.

Той самий меч вбиває і мене.

(Помирає.)

П і н д а р

Я вільний. Та хотів би я інакше

Собі свою свободу повернути. –

О Кассію! Твій Піндар утече

Туди, де Рим його вже не дістане.

(Іде геть.)

Входять Т и т і н і й і М е с с а л а.
М е с с а л а
Зрівнялись ми за втратами. Розбив
Октавієве військо Брут наш славний,
Як легіони Кассія – Антоній.

Т и т і н і й
Зрадіє Кассій цій відрадній звістці.

М е с с а л а
Ти де його залишив?

Т и т і н і й
У скорботі
Під цим горбом. І був з ним Піндар, раб.

М е с с а л а
Чи то не він отам лежить на схилі?

Т и т і н і й
Лежить, неначе мертвий. Горе, горе!

М е с с а л а
Це він?
Т и т і н і й
Ні, той, хто був ним ще недавно.
Немає більше Кассія. Як сонце,
Що на ніч йде за обрій у багрянці,
Так день його померкнув у крові, –
Погасло сонце Рима! Чорні хмари
Його закрили. Нам усім кінець.
Зневір'я в успіх мій його згубило.

М е с с а л а
Його згубила недовіра щастю.
О помилкова думко, дочко суму!
Навіщо неіснуючі страхи
Ти зображаєш легковірним людям?
Твоє швидке зачаття, та пологи
Вбивають разом матір і тебе.

Т и т і н і й

Гей, Піндаре, ти де?

М е с с а л а

Шукай його,

А я піду до Брута, щоб у вуха

Йому встромити звістку цю сумну.

Встромити, бо сприйняти їм не легше

Цю звістку, аніж спис або стрілу

Пораненому тілу.

Т и т і н і й

Йди, Мессало,

А я тим часом Піндара знайду.

Мессала іде геть.

О Кассію, навіщо відіслав

Мене від себе? Друзів розшукав я.

Вони вінок прислали переможний

Для тебе. Ти не чув хіба їх криків?

Та значення ти їх не зрозумів.

Прийми ж вінок цей на своє чоло.

Тебе вінчати Брут звелів; я точно

Виконую доручення його.

Поглянь же, Бруте, я дотримав слова:

Увінчаний хоробрий Кассій Кай.

Як римлянин тепер вчинити мушу –

Меч Кассія хай з мене вийме душу.

(Заколює себе.)

Бойовий сигнал. Входять М е с с а л а, Б р у т,

ю н и й К а т о н, С т р а т о н, В о л у м н і й,

Л ю ц і л і й та інші.

Б р у т

То де ж, Мессало, труп його лежить?

М е с с а л а

Он там, а з ним Титіній у скорботі.

Б р у т

Титіній розпростертий.

К а т о н

Також мертвий.

Б р у т

О Цезарю, іще могутній ти!

Твій дух блукає тут і направляє

У груди нам свої ж таки мечі.

Вдалині чути бойові сигнали.

К а т о н

Погляньте, як Титіній увінчав

Заколотого Кассія чоло!

Б р у т

Таких двох римлян більш нема на світі!

О ти, останній римлянин, прощай!

Не зможе Рим ніколи породити

Подібного тобі. Я більше сліз

Повинен би пролити над тобою,

Та зараз, гідний Кассію, не час. –

Доправте, друзі, прах на острів Фазос,

Для поховання в таборі не місце:

Ми підупали б духом. – Треба йти

На поле знов, Люцілію, Катоне.

Ви, Лабіоне й Флавію, ведіть

У бій війська. Ще рано. До півдня

Військове щастя спробуємо ми.

Ідуть геть.

Сцена четверта

Інша частина поля бою.

Шум битви.

Входять, б'ючись, воїни обох армій;

потім Б р у т, ю н и й К а т о н, Л ю ц і л і й та інші.

Б р у т

Тримайтесь, земляки! Не поступайтесь!

К а т о н

Біжать лиш боягузи! Хто за мною?

Своє ім'я я в поле прокричу:

Мій батько Марк Катон, я – син його!
Тиранам ворог, друг своїй вітчизні!
Я – син Катона, чуєте ви всі?
(Кидається в битву.)

Б р у т
А я – Марк Брут! Я – друг вітчизни Брут!
Хай всі в мені впізнають Марка Брута!
(Б'ючись, іде геть.)
Юний Катон падає, вбитий ворогами.

Л ю ц і л і й
О доблесний юначе, ти упав?
Загинув ти хоробро, як Титіній,
І показав, що ти Катонів син.

1-й в о ї н
Здавайся чи помри!

Л ю ц і л і й
Здаюсь, щоб вмерти.
Чи досить грошей, щоб мене ти вбив?
(Пропонує йому гроші.)
Прослався між своїми вбивством Брута.

1-й в о ї н
Ні, не уб'ю. Ти – знатний полонений.

2-й в о ї н
Антонію скажи: схопили Брута.

1-й в о ї н
Скажу. Та он він сам сюди іде.
Входить А н т о н і й.
Мій вождь, дивись, ми захопили Брута.

А н т о н і й
Де ж він?
Л ю ц і л і й
Не тут, Антонію, не тут.
Живий він і здоровий. Я ручуся,

Що Брута ви не схопите живим:
Боги його врятують від безчестя.
Живим чи мертвим знайдете його,
Та все ж ніколи Брут собі не зрадить.

А н т о н і й

Не Брута, друзі, ви схопили тут,
Хоча для нас ціна його не менша.
З пошаною його охороняйте.
Хотів би я його за друга мати,
Аніж зустріти поміж ворогів.
Дізнайтеся, живий чи вбитий Брут,
І у намет негайно повідомте.

Ідуть геть.

Сцена п'ята

Інша частина поля бою.
Входять Б р у т, Д а р д а н і й, К л і т,
С т р а т о н і В о л у м н і й.

Б р у т

Ну, залишки від війська жалюгідні,
Перепочиньмо тут.

К л і т

Махав Статилій

Нам смолоскипом, та не повернувся, –
Напевне, вбитий.

Б р у т

Кліте, відпочинь!

"Убитий" — тільки це я чую слово.

Послухай, Кліте...

(Щось шепоче йому.)

К л і т

Я? Ти що? Нізащо!

Б р у т

Тоді мовчи.

К л і т

Скоріше вб'ю себе.

Б р у т

Дарданію...

(Шепоче йому.)

Д а р д а н і й

Щоб я таке зробив?!

К л і т

Дарданію!

Д а р д а н і й

О Кліте!

К л і т

Що просив

Таке жахливе Брут тебе зробити?

Д а р д а н і й

Його убити. – Бачиш, він міркує.

К л і т

Скорбота переповнює його

Так, що з очей сльозами витікає.

Б р у т

Волумнію!..

В о л у м н і й

Що хочеш ти сказати?

Б р у т

З'являвся привид Цезаря мені

У мороку нічному; вперше – в Сардах,

Цієї ж ночі – в полі при Філіппах.

Мій час настав, я знаю.

В о л у м н і й

Що ти, Бруте?

Б р у т

Я впевнений у цьому. Бачиш ти,

Що з часу вбивства твориться у світі?

Звучить бойовий сигнал.
Ми ворогами загнані до краю.
В безодню краще кинутись самим,
Аніж чекати, щоб туди штовхнули.
З тобою, друже, ми навчались в школі.
Прошу тебе в ім'я старої дружби,
Тримай мій меч – на нього кинусь я.

В о л у м н і й
Не здатна дружба на таке, мій Бруте.
Знову бойовий сигнал.
К л і т
Тікаймо! Зволікати нам не можна.

Б р у т
Прощайте всі: Дарданій, Кліт, Волумній!
Стратоне, ти один весь час дрімав:
Прощай і ти, Стратоне! – Любі друзі,
Я радий, що в бурхливому житті
Мене ніколи і ніхто не зрадив.
Поразка ця мене уславить більше,
Ніж перемога ворогів моїх,
Октавія й Антонія. Прощайте!
Моя скінчилась повість. Гасне зір
І спокою моє жадає тіло.
Я заслужив його своїм трудом.
Бойовий сигнал. За сценою крики: "Біжіть! Тікайте!"

К л і т
Біжи, наш вождь!
Б р у т
Тікайте! Я – за вами.
Ідуть усі, крім Брута і Стратона.
Лишився ти зі мною не дарма;
Ти – відданий прихильник мій, Стратоне,
І вірний мій слуга, твердий і чесний.
Тримай мій меч і відверни лице,
Коли на нього кинусь я. Ти згоден?

С т р а т о н
Дай руку спершу. Прощавай, мій пане!

Б р у т

Прощай, Стратоне! – Цезарю, себе

Мені убити легше, ніж тебе!

(Кидається на свій меч і вмирає.)

Бойовий сигнал.

Входять О к т а в і й, А н т о н і й, М е с с а л а,

Л ю ц і й та воїни.

О к т а в і й

Хто ця людина?

М е с с а л а

Він – слуга у Брута.

Скажи, Стратоне, де господар твій?

С т р а т о н

Як ти, він до полону не потрапить.

Спалити тіло можуть переможці.

Нікому смерть його не зробить честі,

Бо сам себе здолав шляхетний Брут.

Л ю ц і л і й

Живцем не здався Брут. – Спасибі, Бруте,

Підтвердив ти Люцілія слова.

О к т а в і й

Всіх слуг його прошу мені служити.

Відповідай, чи згоден ти, Стратоне?

С т р а т о н

Якщо Мессала згодиться на це.

О к т а в і й

То що про нього скажеш ти, Мессало?

М е с с а л а

Стратоне, розкажи, як Брут помер?

С т р а т о н

Я меч тримав – він кинувся на меч.

М е с с а л а

Тоді візьми його. Він не відмовив
Господарю у послугі останній.

А н т о н і й

Так, Брут був найшляхетнішим із римлян.
Всі змовники, що Цезаря вбивали,
Зробили це від заздрості, лиш Брут
При цьому думав про загальне благо,
З високих убиваючи спонук.
Його життя було прекрасним. В ньому
Природою з'єдналось все найкраще,
Щоб ствердити: "Людиною він був!"

О к т а в і й

За честь і доблесть Брута, як належить,
Його ми урочисто поховаєм.
Нехай вночі в найкращому уборі,
Як воїн, у наметі він лежить. –
Сурміть відбій! Поділимо лишень
Те, що приніс нам цей щасливий день.

Ідуть геть.